

מבגש

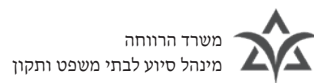
לעבודה חינוכית-סוציאלית

כרך כ"ז • גיליון 47
תמוז תשע"ח – יוני 2018

יוצא לאור על ידי:

בשיתוף עם:

ילדים בסיכון בעיני הורים בני "דור וחצי" להגירה מברית המועצות

נטלי אוליצה, ליטל יונה ודורית רואר-סטריאר

תקציר

תפיסות של הורים מהגרים בנוגע לילדים בסיכון שונות לעיתים מאלו של אנשי המקצוע. חוסר ההתאמה עלול לסכן את יעילות תוכניות ההתערבות והמניעה בתחום. מטרת המחקר שעליו מבוסס המאמר הייתה לבחון ולתעד תפיסות בנוגע לילדים בסיכון של אימהות ואבות בני "דור וחצי", שהיגרו לישראל בצעירותם מברית המועצות והפכו להורים בארץ. התפיסות של ההורים נבחנו לאור פרספקטיבה אקולוגית מודעת הקשר. המחקר נערך בגישה איכותנית, באמצעות ראיונות מובנים למחצה עם 25 אימהות ו-15 אבות. ניתוח תמטי של הנתונים אותרו שלוש תמות מרכזיות: סיכון ילדים על ידי ההורים, סיכון הקשור לגורמים סביבתיים וסיכון הקשור להבדלים בין-תרבותיים. הנושא המרכזי שעלה מהראיונות הוא מיקוד של סיכון במשפחה, האחריות ההורית לגרימת סיכון לילדים כמו גם למניעתו. תפיסותיהם של ההורים מתאפיינות בהיברידיות (הכלאה) ובשילוב הנורמות וערכים של ארץ המוצא עם אלו של הארץ הקולטת. כמו כן המאמר דן בהבדלים בין תפיסות ההורים ומציע ליישם גישה מודעת הקשר בהכשרה ובפרקטיקה של מניעה והתערבות בתחום סיכון לילדים בקבוצות שונות.

מילות מפתח: ילדים בסיכון, הגירה, הורים מהגרים, פרספקטיבה מודעת הקשר, תפיסות סיכון, יוצאי ברית המועצות

מבוא

בשנים האחרונות עלתה בישראל המודעות הציבורית לילדים בסיכון ולילדים נפגעי התעללות והזנחה, ובשל כך עלה הצורך בהגדרת מצבם כבעיה חברתית. נושא זה מעורר דיון בקרב אנשי מקצוע, בציבור ובשדה המחקר, ובעקבות זאת מתגלות יוזמות לפיתוח תוכניות שונות למניעת סיכון ולטיפול בו, כמו גם ניסיונות לעיצוב מדיניות בנושא. אף על פי כן בישראל, בהיותה חברה רבת תרבויות, יש קושי להגיע להגדרה אחת מקובלת, בעלת קריטריונים ברורים וחד-משמעיים, למונח "סיכון". הגדרת ילדים בסיכון תלויה, בין היתר, בסגנונות הוריים ובהקשרים סביבתיים, תרבותיים, מגדריים וסוציו-פוליטיים, ואלה שונים בקבוצות אוכלוסייה שונות.

מסקירת הספרות בנושא זה עולה כי להורים מקבוצות אוכלוסייה שונות ישנן תפיסות ופרקטיקות הוריות שמקורן במסורות ובנורמות תרבותיות המנוגדות לעיתים לאלו הקיימות בתרבות הממסדית והמקצועית. חוסר ההתאמה בין הגדרת הסיכון המקובלת בקרב אנשי מקצוע בישראל לבין הגדרת הסיכון המקובלת בקרב הורים מקבוצות תרבותיות שונות עלול ליצור פערים בין ההורים (מקבלי השירות)

* בני "דור וחצי" – מי שהיו ילדים ובני נוער בזמן עלייתם לארץ והתחנכו בישראל. חלק מהעולים עלו לארץ מברית המועצות, וחלקם עלו לאחר פירוקה, ממדינות שהשתייכו אליה בעבר. לשם הנוחיות, נשתמש במאמר בשם "ברית המועצות" עבור כולן.

לבין אנשי המקצוע (נותני השירות), כמו גם תסכול אצל שני הצדדים. אי-לכך לעיתים קרובות הורים מקבוצות מיעוט או מהגרים, כמו למשל המהגרים מברית המועצות, אינם משתפים פעולה עם אנשי המקצוע ואף חוששים מהם. כמו כן, בגלל פערים אלו, אנשי המקצוע עלולים לאבחן באופן שגוי את רמת הסיכון שבה נמצאים ילדים ולשגות בהמלצותיהם לטיפול בהם או להתערבות עם ההורים. יתרה מזו, עמדת ההורים בכלל, ועמדת הורים מהגרים בפרט, נעדרות מהשיח המקצועי על ילדים בסיכון.

מחקר זה הוא חלק מיוזמה מחקרית רחבה שמטרתה לצרף את קולותיהם של אבות ואימהות מקבוצות אוכלוסייה שונות לשיח על הסיכון. לקולות אלו מיוחסת חשיבות רבה, משום שלהחלטות המתקבלות לשם פתרון של מצבי סיכון אצל ילדים יש השלכות מרחיקות לכת על חיי ההורים, הילדים והמשפחה ככלל. בישראל מתגוררים יותר ממיליון עולים מברית המועצות. כיום, כעבור מעל 20 שנה מתחילתה של ההגירה הגדולה, מי שהיו ילדים ובני נוער בזמן עלייתם לארץ והתחנכו בישראל (המכונים "דור וחצי" להגירה [לב ארי, 2010; Remennick, 2003]) הופכים להיות הורים. מטרת מאמר זה היא לבחון ולתעד את תפיסותיהם בנוגע לילדים בסיכון ולהוסיף את נקודת מבטם לשיח בנושא.

סקירת ספרות

הגדרות סיכון ילדים בחברה רבת תרבויות

ישראל, כמדינה קולטת עלייה וכחברה רבגונית, ניצבת בפני דילמות סבוכות בכל הנוגע ליחסים של רוב-מיעוט, זכותם של קבוצות להגדרה עצמית, נורמות התנהגות וערכים שונים ואף סותרים של קבוצות תרבותיות שונות (גולדשטיין וליאור, 2009). אף על פי שישראל אימצה את הגישה האוניברסלית של החברה המערבית בדבר אחריות החברה להבטחת שלום הילד וההגנה עליו, הערכים והנורמות המקובלים על הרוב בנושאים כמו זכויות הילד וטובת הילד אינם בהירים, ואין הסכמה עליהם. עם זאת כיום, העיקרון של "טובת הילד", שהוא עיקרון מנחה בחברות של עובדים סוציאליים ואנשי חינוך, מעוגן באמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד, שמדינת ישראל חתמה עליה בשנת 1990. ההגדרה המובילה לילדים המצויים במצבי סיכון בישראל מושתתת על אמנה זו ונוסחה בוועדת שמיד בשנת 2006. וזה לשון ההגדרה:

ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה חיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם וכתוצאה ממצבים אלו נפגעת יכולתם לממש את זכויותיהם על פי האמנה לזכויות הילד בתחומים האלה: קיום פיזי, בריאות והתפתחות; השתייכות למשפחה; למידה ורכישת מיומנויות; רווחה ובריאות רגשית; השתייכות והשתתפות חברתית והגנה מפני אחרים ומפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם (שמיד, 2006, עמ' 67).

נוסף על הנזכר לעיל, בדו"ח שמיד (2006) מפורטים מצבים נוספים המגבירים את הסיכון בקרב ילדים: קשיים כלכליים, מצבי משבר במשפחה, הגירה, השתייכות

לקבוצת מיעוט, מוגבלות, ליקוי למידה, מעבר בין מסגרות וחיים בשכונת עוני או באזור מסוכן.

ההשתייכות לקבוצת מיעוט תרבותי משפיעה באופן מכריע על מחשבותיו, רגשותיו והתנהגותו של הפרט כמו גם המעבר הבין-תרבותי, כגון הגירה. יתרה מזו, התרבות והדת בכלל משפיעות על היחס כלפי ילדים בחברה, ובמיוחד כלפי תופעות של סיכון לילדים, התעללות והזנחה, שכן הן כוללות אמונות וערכים הקשורים לנושאים אלה באופן כללי וכן השקפות על הדרכים הראויות לגידול ילדים. בספרות יש דוגמאות רבות לתפיסות תרבותיות שונות ביחס לתחומים שונים הקשורים לסיכון: טראומה, תסמינים שונים, אופני הפנייה לעזרה, היחס לטיפול ולהחלמה, היחס להתעללות, עבודת ילדים ועוד (Kolhatkar & Berkowitz, 2014). כך גם הגורמים המשפיעים על חֵברות ילדים – האידיאולוגיות והאמונות, צורות ההתנהגות ופרקטיקות הוריות – מושפעים מאוד מהתרבות הסובבת (רואר-סטריאר, 2007). כתוצאה מכך נוצר פער בין ההסכמה הכללית המשותפת לכל התרבויות, שיש להגן על ילדים ולא להזיק להם, לבין ערכים, נורמות ומנהגים של בני התרבויות השונות בחברה. למרות ההצהרה העקרונית על מחויבות להגן על ילדים, כאשר "מתרגמים" עקרונות מופשטים להתנהלות יום-יומית קונקרטי, ניתן להבחין בהבדלים ובאי-הסכמות: התנהגות הנתפסת כמתעללת וכמזניחה בתרבות אחת לא תיפס ככזו בתרבות אחרת. כך למשל ענישה פיזית, האסורה לפי החוק בישראל, עדיין נחשבת נורמה חברתית מקובלת בקבוצות תרבות שונות גם בישראל, ביניהן חרדים וערבים (בנבנישתי ושמיד, 2010). עם זאת, בדרך כלל יש הסכמה על מקרים קיצוניים של התעללות פיזית ומינית, אבל גם כאן נמצא לעיתים דרכי התמודדות ופתרונות שונים מבחינה מהותית, קל וחומר בהתייחסות למקרים חמורים פחות, לדוגמה במקרים של התעללות רגשית והזנחת ילדים (גולדשטיין וליאור, 2009). לכן, לטענתם של קורבין וספילסבורי (Korbin & Spilsbury, 1999), יש לנקוט משנה זהירות בבואנו להעריך סיכון בקרב ילדים מקהילות שההגדרה שלהן לסיכון ילדים, הזנחתם או התעללות בהם אינה תואמת את ההגדרות הרווחות בחברה.

לא זו בלבד שתרבויות מעצבות את תפיסותיהם של הורים וילדים, אלא שהן מעצבות גם את אלה של אנשי המקצוע אשר אמורים להעריך את מידת הסיכון של ילדים מתרבויות שונות (רואר-סטריאר, 2007). ניכר כי עובדים סוציאליים המשתייכים לתרבות הרוב ועוברים חֵברות מקצועי מערבי, אינם מודעים דיים להבדלים בין התרבויות בכל הנוגע להגדרות סיכון ולטיפול במצבי סיכון. העובדים הסוציאליים הפועלים על פי חוק נחשבים כבעלי הידע באשר לדפוסי ההורות הרצויים והבלתי רצויים, בעוד שמשפחות הנתפסות כמסכנות את ילדיהן נחשבות כסוטות מהנורמות המקובלות להתייחסות לילדים (שור, 2003). המפגש הבין-תרבותי מציב דילמות מורכבות לאנשי המקצוע העוסקים בהערכת הסיכון על היבטיו השונים: התמודדות עם היחס לילדים בתוך המשפחה, חינוך ילדים באמצעות עונשים פיזיים, סוגיות הנוגעות למעמדן של נשים וילדות, מסרים חינוכיים, גישות לטיפול בילדים בגיל הרך ועוד (שמר, 2009). ממחקרים העוסקים בתחום זה עולה

כי בעקבות הבדלים בין תפיסותיהם של אנשי מקצוע לבין תפיסותיהם של הורים מקבוצות מיעוט, עלולים להתגלות אי-הבנה, מתחים ואף התנגשויות, ואלה אינם עולים בקנה אחד עם טובת הילד (Greenfield, 1994; Korbin & Spilsbury, 1999; Rosenthal & Roer-Strier, 2001). כך למשל, התנהגויות שעשויות להיחשב כמזניחות בעיני עובדים סוציאליים (כגון השארת ילד בבית במשך שעות רבות), כמו גם דפוסי התנהגות שעלולים להיחשב כהתעללות רגשית (כגון התעלמות מהילד), אינן נתפסות כך בעיני הורים שעלו מברית המועצות (שור, 2003).

באופן כללי, הספרות מראה כי הבדלים הקשורים לאתניות, מעמד, השקפות עולם וחלוקת כוח לא שוויונית יוצרים תחושה של חוסר אמון בין העובדים הסוציאליים למקבלי שירותיהם מקבוצות מיעוט שונות (Cormier, Nurius, & Osborn, 2013). בהקשר הישראלי, מקבלי שירות בקהילה החרדית למשל, נרתעים מהשירותים הסוציאליים שמספקת המדינה ולעיתים מתייחסים בעוינות כלפיהם, כיוון שאלו אינם עולים בקנה אחד עם ההשקפות הדתיות והתרבותיות של קהילתם (Popovsky, 2010). אף מקבלי שירות מהחברה הערבית אינם מנצלים דיים את הסיוע של שירותי הרווחה, משום שהם תופסים את העובדים הסוציאליים כסוכנים של הממשל המדכא (Al-Krenawi, 2005), מה שמעורר חשש, חשדנות וחוסר אמון (Baum, 2007). גם בקרב יוצאי ברית המועצות קיימת נטייה חזקה להימנע מפנייה לעזרה לעובדים סוציאליים מסיבה של חוסר אמון (Shor, 2007). עבודה סוציאלית לא הייתה קיימת בברית המועצות, ולרוב המהגרים לא הייתה היכרות מוקדמת עימה לפני ההגירה. מחקרן של חבורוסטיאנוב ואליאס (Khvorostianov & Elias, 2015) מראה שהתקשורת בשפה הרוסית (עיתונים, תוכניות טלוויזיה) תורמת ליצירת תדמית שלילית של העובדים הסוציאליים. הם מתוארים כחסרי השכלה, לא יעילים, מנוכרים מבחינה תרבותית, "כל יכולים" ומושחתים, ופעילותם המקצועית מוצגת כמסוכנת ולעיתים אף פלילית. אחת הסיבות האפשריות שמציעים המחברים לתיאור העובדים הסוציאליים כאויב המושבע של מהגרים אלו, היא שהעבודה הסוציאלית מהווה איום על "המפלט האחרון" שלהם – תחום המשפחה. בהקשר זה, מחקרים על הסתגלות המהגרים מראים שההסתגלות לנורמות ולערכים החדשים נסבלת על ידיהם יותר במרחב הציבורי, בעוד שבבית חשוב להם לשמור על הנורמות וההרגלים המוכרים (Bornstein, 2013). כלומר, המקום היחיד שבו המהגרים הם לכאורה בעלי השליטה הוא הבית, שבו הם חשים חופשיים לשמור על תרבותם. מבחינתם, העובדים הסוציאליים מאיימים על החופש הזה, ובכך מאיימים להחליש את כוחם כהורים, בני זוג או אפוטרופוסים של הורים קשישים, מה שיכול להסביר את התנגדותם הנחרצת לשירותי העבודה הסוציאלית (Khvorostianov & Elias, 2015).

גישות תאורטיות

מודלים רבים של עבודה סוציאלית (כמו הגישה הפסיכוסוציאלית, גישות אקולוגיות, נרטיביות וגישת המערכות) זימנו מקום נרחב להתייחסות לשונות, ובכללה

לייחודיות האתנו-תרבותית של האנשים שאיש המקצוע עובד עימם. אך למעשה, הגישות והמודלים השונים לא העמיקו בפיתוח שיטות למניעת סיכון ולהתערבויות ספציפיות בהתאם לצורכי קבוצות אתנו-תרבותיות ייחודיות ולסגנונות פתרון הבעיות שלהם. הגישה האקולוגית (Bronfenbrenner, 1979), המופיעה בספרות הפסיכולוגית, סימנה את המעבר מעיסוק בפרט ולימוד דרכי התפתחותו והגורמים המסכנים אותו אל הסתכלות על אינטראקציה בין הפרט המתפתח לבין מערכות משפחתיות, חברתיות ותרבותיות. גישה זו בוחנת מה הם מאפייני האינטראקציה בין הפרט לסביבתו ומקשרת בין הסביבה שהילד חי בה לבין מצבים שעלולים לסכן אותו. אף על פי כן, הביקורת על גישה זו טוענת כי יש להיזהר מתפיסות תרבות מהותניות ובינריות, שמצד אחד גורמות להכללה ומצד אחר גורמות לראייתן של התרבויות כשונות זו מזו. ממחקרים שהתמקדו באידאולוגיות ובדפוסי גידול ילדים בקבוצות אוכלוסייה שונות בארץ עולה כי ההיברידיזציה (הכלאה) בין תרבויות שונות בקבוצות אלו גדולה מהאחידות התרבותית בהן (גטניו-קלוש, Ulitsa, Keller, ;2015 & Otto, 2017). ההיברידיזציה באה לידי ביטוי גם בדרך שבה ההורים שוזרים יחדיו דפוסי גידול ילדים המאפיינים את התרבויות השונות.

נוסף על כך, רואר-סטריאר (2016) מתחה ביקורת על הגישה האקולוגית, משום שאין נותנים בה את הדעת על מורכבות (complexity) ועל יחסי כוח בחברה, כמו: ביטויי כוח פוליטי, הדרה ואפליה, או על הקונפליקט הפוליטי, המשפיע על כל רובדי החיים של האוכלוסייה בכלל ועל אלו של אוכלוסיות מיעוט מודרות בפרט. לפיכך קראה, ברוח גישות ביקורתיות בעבודה סוציאלית, להרחיב את הגישה האקולוגית באופן שתהיה "מותאמת הקשר" ומודעת למורכבות, להיברידיזציה וליחסי כוח. לדבריה, גישה זו עשויה לסייע להכשרת אנשי מקצוע בחברות רב-תרבותיות.

הצורך בהכשרת אנשי מקצוע בחברות מרובות תרבויות עולה גם מממצאי הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון (שמיד, 2006). לטענת חברי ועדה זו, יש להגביר את הרגישות להבדלים תרבותיים בארגונים האחראים לטיפול בילדים בישראל וכן במדיניות המנחה ארגונים אלה. כמו כן, בספרות המקצועית קיימת הסכמה, שאחת הדרכים להתגבר על הפערים במפגש בין אנשי המקצוע לבין המשפחות והילדים מקבוצות תרבויות שונות היא פיתוח מודל של שותפות עם הורים, שבו הם משמשים כמקור ידע על דפוסי ההורות המקובלים והבלתי מקובלים בתרבות שלהם; דרך נוספת היא תיעוד תפיסות הסיכון לילדים בקרב אוכלוסיות אלו (רואר-סטריאר, 2007; שור, 2003). הדבר יוסיף ידע נחוץ להערכה נכונה ומקיפה של מצבים של ילדים בסיכון וישמש כבסיס להתערבות במצבים אלה, התערבות שתיעשה תוך שיתוף אוכלוסיית היעד.

"דור וחצי" של מהגרים לישראל מברית המועצות

מהגרים מברית המועצות שהגיעו לישראל משנות התשעים ואילך מונים כיום למעלה ממיליון בני אדם ומהווים קרוב ל-14% מהאוכלוסייה הכללית במדינת ישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2012). במחקרים המתמקדים במהגרים

נהוג להבחין בין בני הדור הראשון להגירה (ההורים) לבין בני הדור השני, ילדים אשר נולדו בארץ הקולטת. לעומתם, אלה שהיו בעת ההגירה ילדים או נמצאו בשלבים שונים של גיל ההתבגרות, מכונים "דור וחצי" (לב ארי, 2010; רמניק, 2012). השינויים הפיזיים, החברתיים והתרבותיים הכרוכים בתהליך ההגירה, בשילוב המאפיינים הייחודיים של גיל ההתבגרות, גרמו לאנשי מקצוע שונים להתייחס לאוכלוסיית המתבגרים המהגרים כאוכלוסיית סיכון פוטנציאלית (לשם, 1992). רבים מבני הנוער היו במצב של מצוקה ונשירה מלימודים פורמליים, הם חוו קונפליקט תרבותי במהלך החברות על פי הנורמות של החברה הקולטת, אשר לעיתים התנגשו עם נורמות של בית ההורים. אולם אין ספק כי חלק גדול מהם צלחו את התקופה הזו בהצלחה. רבים מהמהגרים בני "דור וחצי" שהתחנכו בארץ הם היום הורים לילדים. ככאלו הם נדרשים לאינטגרציה בין עבר והווה. חוקרים מגלים עניין מיוחד בתהליך האינטגרציה שלהם, בשל היותם חלק ממיעוט אתני-תרבותי גדול ומבוסס שהמבוגרים בו מוקירים ומטפחים את שפתם ואת מורשתם התרבותית (Epstein & Kheimets, 2000). דוגמה לכך עולה בממצאים של מחקרה של רמניק (2012), אשר מראים שהאינטגרציה של ישראלים-רוסים בני "דור וחצי" היא מפוצלת – "הישראליות" בתחום המעשי והציבורי חזקה הרבה יותר מזו שבתחום האישי והפרטי. הנוער הישראלי-רוסי מפגין תרבות מורכבת, בשלבו יסודות ישראליים בגרעין הרוסי של תרבות וזהות.

חלק מהאנשים המשתייכים לקבוצת "דור וחצי" עברו את השנים המעצבות שלהם במערכת החינוך הרוסית. הם יודעים היטב קרוא וכתוב ברוסית ורגילים לסטנדרטים הגבוהים המאפיינים את התרבות של האינטליגנציה היהודית-רוסית (Lomsky-Feder & Rapoport, 2001). למשל, השכלה גבוהה היוותה עבור יהודי ברית המועצות אסטרטגיית ניעות חברתית וגאוגרפית, לכן הייתה בקרב משפחות אלה נכונות להשקעה גבוהה בחינוך הילדים ובהשכלתם (יכניץ, 2010). יחסי הורים-ילדים אופיינו ביחס הגנתי ומעורבות גבוהה, לצד דרישה לצייתנות וריסון עצמי (Slonim-Nevo, Shraga, & Mirsky, 1999). כמו כן, דימוי "המבוגר המתפקד" בקרב הורים שהיגרו מברית המועצות כלל לעיתים קרובות מאפיינים של משמעת עצמית, קונפורמיות, צניעות אישית, מוסר עבודה ומצוינות אקדמית (יכניץ, 2015). בהתאם לכך, תפקידו של ההורה נתפס כתפקיד סמכותי, מחנך ודידקטי, מציב נורמות התנהגות ואחראי לאכיפתן (יכניץ, 2014).

כיום, יותר מעשרים שנה לאחר תחילתה של ההגירה הגדולה מברית המועצות לישראל, הילדים ובני הנוער השייכים ל"דור וחצי" הופכים להיות הורים בעצמם. בספרות המקצועית ישנם מחקרים על הורות של בני "דור וחצי", אשר מצביעים על תהליכים של שינוי ושימור במערכת אמונות הוריות והתנהגויות הוריות, מטרות חברות, יחס כלפי בריאותו של הילד ודפוסים של טיפול יום-יומי בתינוקות (Sarid & Shraga, 2009, 2013; Ulitsa et al., 2017). אחד מהם הוא מחקרה של רמניק (Remennick, 2015) על דינמיקה בין-דורית בפרקטיקות הוריות בקרב הורים שהיגרו מברית המועצות (דור ראשון ו"דור וחצי" להגירה). המחקר מצביע על קשרים

מורכבים בין משך זמן השהות בארץ, תהליך תרבות מתמשך והעברה בין-דורית על רקע מעבר בין-תרבותי ובין הפרקטיקות ההוריות: מחד גיסא, הורים צעירים השייכים ל"דור וחצי" להגירה הביעו בדעותיהם התקרבות לפרקטיקות הוריות הקיימות בקרב הורים ישראלים בני גילם ילידי הארץ; מאידך גיסא, האפיונים והכישורים ההוריים שלהם שיקפו שימור מורשת תרבותית של ארץ המוצא. ההבדל המשמעותי ביותר בין סגנונות ההורות של שני הדורות נמצא בתחום התמיכה הרגשית של הורים בילדיהם ובתקשורת המילולית בין ההורים לילדים. הרבה הורים בני "דור וחצי" העבירו ביקורת על היעדר "הורות בונה" מצד הוריהם והביעו שאיפה ליישם סגנון הורות חיובי ותומך בילדיהם.

על אף הימצאות מחקרים על הורות בקרב "דור וחצי" להגירה, למיטב ידיעתנו אין מחקרים על תפיסות הורים אלה בנוגע לסיכון לילדים. לכן קיימת חשיבות גדולה בתיעוד וביורר של תפיסותיהם בנושא. מחקר זה הוא חלק מסדרת מחקרים העוסקים באוכלוסיות מיעוט בארץ (קהילות של בדווים, אתיופים, חרדים וכדומה) שנערכים במסגרת "נבט" – חממה למחקר ולהתערבות מודעת הקשר בתחום ילדים בסיכון, בבית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים.

שאלת המחקר

שאלת המחקר המנחה מאמר זה היא: מהן התפיסות של הורים בני "דור וחצי" להגירה מברית המועצות בנוגע לסיכון של ילדים?

שיטת המחקר

המחקר המוצע הוא מחקר איכותני מסוגת מחקר הבודקת תפיסות (שקדי, 2003). סוגה זו מתאימה לנושא המחקר ולשאלה המוצעת בו, משום שהמחקר מיועד להשמיע קולות שאינם כלולים בשיח המקצועי או החברתי ולהקנות לנו ידע מהחיים (Krumer-Nevo, 2005), תוך יצירת מרחק, רפלקציה ובקרה של התהליך המחקרי (שקדי, 2011).

משתתפי המחקר

במחקר הנוכחי השתתפו 40 הורים – 25 אימהות ו-15 אבות. כל ההורים שהשתתפו במחקר היו הורים לילדים בני שנה לפחות. הבחירה לראיין אימהות ואבות למחקר זה נבעה מהרצון להבין עד כמה שאפשר את מכלול הדעות של מהגרים בני "דור וחצי" מברית המועצות, הן אבות והן אימהות, כיום, כהורים, בנוגע לתפיסות סיכון של ילדים.

כל האימהות והאבות בזמן המחקר היו נשואים לבני זוג שגם הם היגרו לישראל מברית המועצות. ארבע אימהות וארבעה אבות שהשתתפו במחקר היו בני זוג, אך רואיינו בנפרד. 11 מהאימהות היגרו לישראל מאוקראינה ועשר מהן – מרוסיה. שאר האימהות עלו מבלרוס, אוזבקיסטן, ארמניה ולטביה.

טווח הגילים של האימהות שהשתתפו במחקר היה 23–41, הגיל הממוצע עמד על 30.72. טווח הגילים של האימהות בעת ההגירה לישראל היה 6–20, הגיל הממוצע עמד על 13.4. מספר השנים המינימלי שחלף מרגע העלייה היה עשר שנים, ומספר השנים הגבוה ביותר שחלף מזמן העלייה עמד על 22 שנה. רוב האימהות שהשתתפו במחקר משכילות: 16 מהן בעלות תואר ראשון, ושש מהן בעלות תואר שני. מספר הילדים השכיח היה שניים.

שבעה מהאבות שהשתתפו במחקר עלו לישראל מרוסיה, ואילו שאר האבות עלו מאוקראינה, בלרוס ומולדובה. טווח הגילים של האבות משתתפי המחקר היה 27–40, והגיל הממוצע עמד על 31.6. טווח הגילים של האבות בעת ההגירה לישראל היה 11–17, הגיל הממוצע היה 13.4. מספר השנים המינימלי שחלף מרגע העלייה של האבות שהשתתפו במחקר היה 11 שנים, ואילו מספר השנים הגבוה ביותר שחלף מרגע העלייה עמד על 24 שנה. מרבית האבות שהשתתפו במחקר משכילים: תשעה מהם בעלי תואר ראשון ושניים בעלי תואר שני. שמונה מהאבות הורים לילד אחד בלבד.

תיאור מפורט של נתוני רקע של משתתפי המחקר ניתן לראות בלוחות 1 ו-2.

לוח 1: נתונים סוציו-דמוגרפיים של האימהות משתתפות המחקר

שם	ארץ מוצא	גיל	גיל בעת עלייה	מס' שנים בארץ	השכלה	תעסוקה	מס' ילדים במשפחה	עיר מגורים	גילי הילדים
1 מירי (נשואה לירי)	רוסיה	28	6	22	תואר ראשון	דיאטנית	2	בית אליעזר	3, 1
2 ולריה	רוסיה	25	12	13	תואר ראשון	מהנדסת ואדריכלית	1	חיפה	1
3 רוזה	רוסיה	34	14	20	תואר ראשון	מנהלת חשבונות	2	חדרה	8, 1
4 נטלי	רוסיה	32	10	22	תואר ראשון	פקידה בבנק	4	חדרה	6, 3, 1, 10
5 אווה (נשואה לדניאל)	אוקראינה	27	16	11	תואר ראשון	עורכת דין (מתמחה)	1	תל אביב	1
6 מרינה	רוסיה	23	7	15	לימודי תואר ראשון	סטודנטית לרפואה וטרינרית	1	ראשון לציון	1
7 נדיה	אוקראינה	27	16	10	תואר ראשון	ראיית חשבון	3	ירושלים	6, 3, 1
8 יונה	רוסיה	30	17	13	תואר שני	מוזיקאית	2	ירושלים	4, 1
9 אינה	אוקראינה	26	9	17	תואר ראשון	כלכלנית	1	פתח תקווה	1
10 אליס (נשואה לויטלי)	אוקראינה	36	18	18	תואר שני	מטפלת באומנות	3	בית שמש	8, 1, 10
11 שני	רוסיה	34	15	19	תואר ראשון	מתכנתת	2	אריאל	5, 1

שם	ארץ מוצא	גיל	גיל בעת עלייה	מס' שנים בארץ	השכלה	תעסוקה	מס' ילדים במשפחה	עיר מגורים	גילי הילדים
12	אוקראינה	33	17	16	תואר ראשון	מורה	3	ירושלים	7,5,1
13	אוקראינה	30	17	13	תואר ראשון	מורה	2	ירושלים	5,1
14	אזרבייג'אן	28	11	17	קורס מקצועי	מזכירה רפואית	2	בת ים	3,1
15	אוקראינה	41	20	21	תואר שני	מנהלת משאבי אנוש	3	מודיעין	5,3,1
16	בלארוס	26	6	20	תואר ראשון	מהנדסת	1	חולון	1
17	אוקראינה	29	8	21	תואר שני	אחות מוסמכת	2	רעננה	4,1
18	רוסיה	27	6	21	תואר ראשון	מהנדסת תוכנה	1	חיפה	1
19	אוקראינה	37	16	21	תואר שני	מורה	3	אור עקיבא	3,1,11
20	לטביה	25	12	16	תואר ראשון	אחות	1	חדרה	1
21	אוקראינה	34	17	16	תואר שני	מורה	3	מעלה אדומים	7,1,10
22	רוסיה (דאגסטן)	33	13	20	תואר ראשון	פקידה בבנק	2	אור עקיבא	5,1
23	אוקראינה	30	18	12	תואר ראשון	מנהלת חשבונות	1	ירושלים	1
24	רוסיה (דאגסטן)	37	17	20	קורס מקצועי	פקידה	3	קריית חיים	7,1,10
25	ארמניה (נשואה לבוריס)	36	17	19	תואר 1	מנהלת חשבונות	3	ירושלים	9,6,1

לוח 2: נתונים סוציו-דמוגרפיים של האבות משתתפי המחקר

שם	ארץ מוצא	גיל	גיל בעת עלייה	מס' שנים בארץ	השכלה	תעסוקה	מס' ילדים במשפחה	עיר מגורים	גילי הילדים
1	רוסיה	27	16	11	קורס מקצועי	טכנאי	1	תל אביב	1
2	בלארוס	31	11	20	תואר ראשון	מנהל עבודה	1	אור עקיבא	1
3	רוסיה	28	14	14	תואר ראשון	מהנדס מכונות	1	חדרה	1
4	רוסיה	40	16	24	תואר ראשון	עצמאי	3	בית שמש	10,8,1
5	רוסיה	35	17	18	הנדסאי	עצמאי	3	ירושלים	9,6,1

שם	ארץ מוצא	גיל	גיל בעת עלייה	מס' שנים בארץ	השכלה	תעסוקה	מס' ילדים במשפחה	עיר מגורים	גילי הילדים
6 פיטר	אוקראינה	31	11	20	תואר ראשון	אח	1	ירושלים	1
7 אלכס	אוקראינה	35	17	18	תואר שני	כלכלן	3	הרצליה	7, 3, 1
8 ויקטור	בלארוס	32	16	16	תואר ראשון	מנהל עבודה	1	חיפה	1
9 גנדי	מולדובה	35	11	24	הנדסאי	משווק	2	אור עקיבא	5, 1
10 יבגני	רוסיה	31	15	16	הנדסאי	מהנדס	1	ירושלים	1
11 ולרי	בלארוס	27	16	11	תואר ראשון	עצמאי	1	חיפה	1
12 יורי	רוסיה	31	15	16	תואר ראשון	מאמן כושר	2	בית אליעזר	3, 1
13 סשה	אוקראינה	30	14	16	תואר ראשון	מהנדס	2	חולון	4, 1
14 מקס	רוסיה	36	16	20	תואר ראשון	מהנדס	3	ירושלים	8, 3, 1
15 אבי	אוקראינה	31	12	19	הנדסאי	עצמאי	1	ירושלים	1

כאמור, 15 אבות השתתפו במחקר. חלק מהראיונות איתם היו קצרים יותר מהראיונות עם האימהות, משום שהם דיברו במשפטים קצרים יותר והשתמשו במספר דוגמאות קטן יותר כדי להמחיש את דבריהם. מידת ההיענות של האבות להשתתפות במחקר הייתה נמוכה מזו של האימהות. האבות נימקו את סירובם להשתתף בחוסר זמן במשך השבוע (חוזרים מהעבודה מאוחר בערב או עובדים במשמרות) ורצון להיות עם המשפחה בימים החופשיים, ללא הפרעה.

שיטת הדגימה

המדגם התבסס על דגימה מכוונת, שבה משתתפים נבחרים על פי עמידתם בקריטריונים מוגדרים מראש (שקדי, 2003). הקריטריונים שנדרשו למחקר הנוכחי הם: הורים אשר היגרו מברית המועצות לישראל בגילים 6–18 ובעת המחקר היו להם ילדים בני שנה לפחות. הקריטריון לגיל ההגירה נקבע כדי לראיין טווח רחב של הורים בהגדרה של "דור וחצי" – כאלו שהתחנכו בבתי ספר יסודיים ותיכונים בברית המועצות וגם כאלו שרכשו את השכלתם הפורמלית בארץ. הקריטריון לבחירת גיל הילדים נקבע בשל העובדה שבני "דור וחצי" להגירה הם כיום הורים לילדים צעירים, וגיל שנה מאפשר להורים נקודת מבט גם על הגיל הרך. נוסף על הדגימה המכוונת, נעשתה במחקר הנוכחי גם דגימת כדור שלג. האימהות הראשונות שנבחרו לצורך המחקר גויסו דרך קשרים חברתיים של החוקרות, שאחת מהן דוברת רוסית. משתתפי המחקר התבקשו להפנות את החוקרות למשפחות נוספות שיש להן ילדים בגיל הנדרש. כדי להרחיב את המדגם ואת השונות בו, חלק מהאבות

והאימהות שהשתתפו במחקר גויסו דרך משפחתון שבו פורסמה מודעה על המחקר. כמו כן פורסמה מודעה ברשת חברתית באינטרנט, אך ההיענות הייתה נמוכה, ורק משתתפת אחת גויסה בדרך זו.

כלי המחקר והליך איסוף נתונים

כלי מחקר מרכזי במחקר הנוכחי היה ריאיון מובנה למחצה, שהוא אחד הכלים הנפוצים במחקר איכותני. הריאיון התמקד בתפיסות הסובייקטיביות של האימהות והאבות. המרואיינים רואיינו בביתם במשך שעה עד שעה וחצי, וניתנה להם אפשרות לדבר רוסית או עברית. רוב הראיונות התנהלו ברוסית, מיעוטם – בעברית (שלושה עם אבות וארבעה עם אימהות). במקרים של בני זוג – האימהות והאבות רואיינו בנפרד. הריאיון התחיל בהצגת מטרת המחקר, וכל המרואיינים חתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתפות בו. לאחר מכן הם התבקשו למלא שאלון קצר, שכלל שאלות על רקע סוציו-דמוגרפי (גיל, מצב משפחתי, מספר ילדים במשפחה, גיל ההגירה, מקום הגירה, השכלה וכו'). בשלב הבא המרואיינים התבקשו לענות על כמה שאלות מנחות בנוגע למה שנתפס בעיניהם כגורמי סיכון לילדיהם, למשל: "כיצד אתה מתאר ילדים בסיכון (פיזי, התפתחותי, רגשי, חברתי)?" "מהי לדעתך הזנחה בקרב ילדים, ומהי התעללות בילדים?" מטרתן של שאלות אלו הייתה לקבל נקודת מבט מעמיקה בנוגע לתפיסות סיכון. המשתתפים התבקשו להרחיב את תשובותיהם ולהביא דוגמאות על מנת להמחיש את תפיסותיהם.

המחקר קיבל את אישורה של ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים, ולכל המרואיינים הובטחו חיסיון ואנונימיות באמצעות שימוש בשמות בדויים. כמו כן הובטח למשתתפים שהמידע שהם תרמו למחקר ישמש אך ורק לצורך המחקר, ולא יועבר לגורמים אחרים. נוסף על כך, החוקרת הסבירה למשתתפים כי זכותם לא לענות על שאלות שנראות להם כפגיעה בפרטיות, וכי הם יכולים להפסיק את הריאיון בכל רגע נתון, לפי הרגשתם.

ניתוח נתונים

הראיונות הוקלטו ותומללו סמוך למועד הריאיון. אלה מהם שנערכו ברוסית תורגמו לעברית על יד חוקרת דו-לשונית. התרגום היה מילולי, אם כי בציטוטים אחדים היה צורך בעריכה כדי לשמר את המשמעות של דברי המרואיינים.

ניתוח הנתונים במחקר זה התבסס על הגישה התמטית של בראון וקלארק (Braun & Clarke, 2006). הניתוח עצמו התבצע בכמה שלבים: (א) ניתוח תוכן קטגוריאל ראוני – חלוקת הנתונים לקודים ראשוניים; (ב) ניתוח ממפה – מציאת קשרים בין הקודים הראשוניים וקיבוצם לקטגוריות ותמות על פני שני צירים – אופקי ואנכי; (ג) ניתוח ממוקד – ארגון התמות לתמות מרכזיות ותת-תמות. בכל השלבים נערכה בדיקה בין שני מקדדים, ובמקרה שהייתה אי-הסכמה בין המקדדים האלה, הם דנו בהבדלים שביניהם עד שהגיעו להסכמה הדדית; (ד) ניתוח תאורטי – הבניית מסגרת תאורטית להסבר התופעה הנחקרת. במהלך הניתוח נעשה שימוש בתוכנת

דדוס (Dedoose, 2011), תוכנה לניתוח נתוני מחקר איכותני ומחקר משולב (mixed methods). תוכנה זו מסייעת לחוקר האיכותני לארגן את המידע ומספקת תשתית לקידוד של קטעי טקסט ולאתורם ביעילות. אפשר לאתר בה ציטוטים ומובאות מדברי המרואיינים על פי התמות והקטגוריות ולכלול אותם בתוצאות. כמו כן, התוכנה מחשבת את השכיחויות השונות שהופיעו בכל קטגוריה.

אמינות המחקר

במחקר איכותני, המונח "אמינות" (trustworthiness) מחליף את המונחים "תוקף" ו"מהימנות" (Denzin & Lincoln, 2000), ואמינותו של מחקר איכותני תלויה באמינות ממצאיו (צבר בן-יהושע, 2001) על מנת להבטיח את אמינותו של המחקר, החוקרות השתמשו באמצעים האלה: שרשרת העדויות של נתונים ומסמכים, רפלקסיביות, הצלבה בין חוקרים (triangulation by observers), ריבוי ציטטות בדו"ח המחקר ובדיקת משתתפים (member checking). כמו כן, החוקרות נעזרו בעמיתים אשר ערכו מחקרים בנוגע לסיכון אצל אוכלוסיות שונות. לצורך ניתוח הראיונות, הן נפגשו והציעו נקודות מבט שונות ביחס לניתוח הממצאים ופירושם. כמו כן כל נתוני המחקר ושלבי הניתוח השונים נאספו ונשמרו, כדי לאפשר בחינה ובדיקה של מסקנות החוקרות ואת נאמנותן לנתונים שנאספו (שקדי, 2003).

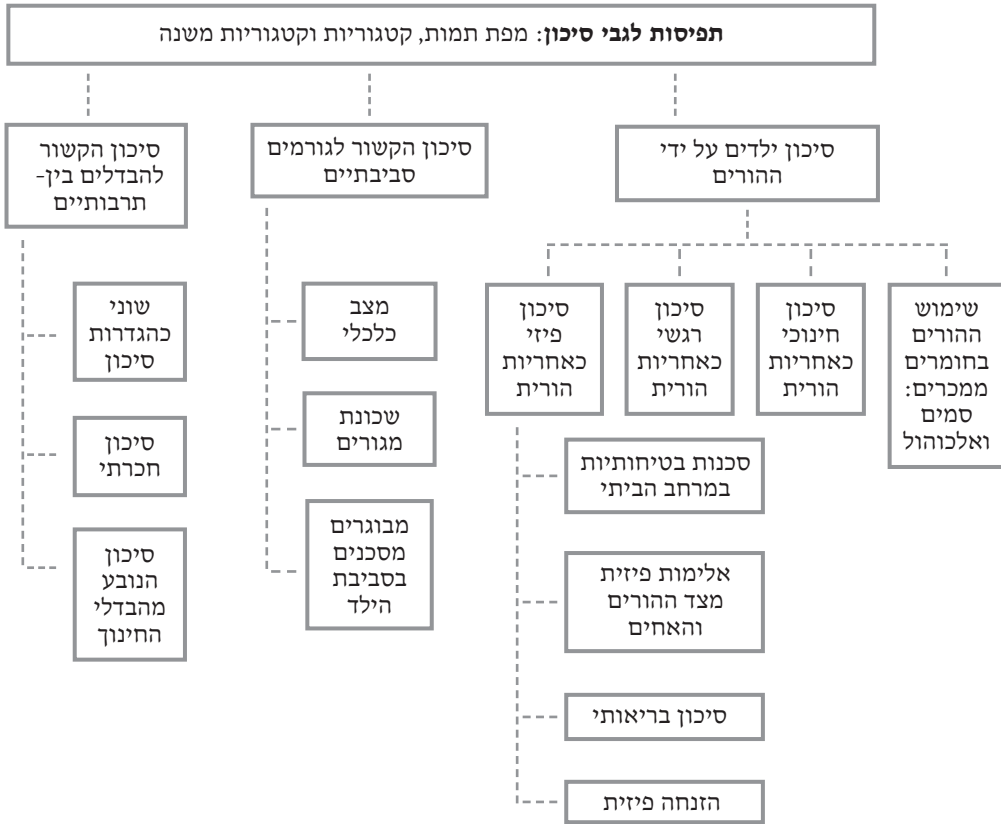
מיקומן של החוקרות

החוקרת הראשית היגרה לישראל בגיל ההתבגרות, כמו המרואיינים עצמם, והיא אם ושייכת לבני "דור וחצי". בעברה היא עבדה בפנימייה טיפולית לילדים בסיכון ופגשה ילדים והורים רבים יוצאי ברית המועצות. עבודתה בסביבה זו חשפה אותה לקשיים ולא-ההבנות שבין הצוות הטיפולי לבין ההורים בנושאים הקשורים להערכת סיכון, כמו גם לפערים בתפיסות בנוגע לחינוך וגידול ילדים. לכן נושא המחקר מעניין אותה וחשוב לה הן באופן אישי והן מבחינה מקצועית. החוקרת השנייה, שנטלה חלק בניתוח הנתונים וראיינה חלק מההורים, היא ילידת הארץ וחינונית לקהל היעד. שתי החוקרות ניהלו יומן רפלקטיבי. ניתוח משותף אפשר להן לבחון את הנתונים מבפנים ומבחוץ ולהגביר את אמינות המחקר. הן ניתחו את הראיונות באופן עצמאי, וכאשר היו ביניהן חילוקי דעות, הן ניהלו דיון עד שהגיעו להסכמה הדדית. כמו כן, בשלבים של ניתוח הנתונים והכתיבה נעזרו החוקרות בחוקרת שלישית, שהיא מומחית בתחום ההגירה והורות במעבר.

ממצאים

בפרק זה מוצגות שלוש תמות מרכזיות שעלו מניתוח הנתונים. התמה הראשונה מתמקדת בהורים המסכנים את ילדיהם; התמה השנייה מתייחסת לגורמי סביבה המסכנים את הילדים; התמה השלישית מתייחסת להבדלים בין-תרבותיים כגורם לסיכון בעקבות ההגירה. התמות והקטגוריות המתייחסות לסיכון בקרב הילדים מוצגות להלן לפי סדר השכיחות שעלה מדברי המשתתפים במחקר.

איור 1: תפיסות הורים בני "דור וחצי" בנוגע לילדים בסיכון: מפת תמות, קטגוריות וקטגוריות משנה

תמה ראשונה: סיכון ילדים על-ידי הוריהם

תמה זו מתייחסת לנושא השכיח והעוצמתי ביותר שהעלו המשתתפים במחקר לאורך הראיונות. הן האבות והן האימהות תיארו תרחישי סיכון רבים ומגוונים העלולים להתרחש כתוצאה מאי-אחריותם של ההורים. תמה זו עלתה בראיונות בייחוד בשאלות שעסקו בהגדרות לסוגי סיכון פיזי ורגשי אצל ילדים, כמו גם בהגדרות להזנחה. כך למשל אמרה אווה (בת 27, אם לילד אחד):

אצלי ההורים אשמים בכול! בכל הסוגים הנוראיים של הסיכונים. אני חושבת שזה תופעה של הורים שעשו משהו לא נכון עם הילד, ההורים שעשו הכול רק איך שהם רצו וחשבו לנכון והילד הפך לילד זועם, ההורים ששברו אותנו נפשית, שהוא לא יכול לפתוח פה ולהגיד שום דבר, שהוא לגמרי קשור אליהם, תלוי בהם, והוא כבר לא יודע איך להסתגל בחברה, שהרימו עליו יד ופגעו באופן פיזי, שהתעללו בו מכל הבחינות. זה הכול ההורים.

יאנה (בת 37, אם לשלושה) תיארה זאת כך:

ילד בסיכון זה ילד שלא אוכל טוב... שאולי רעב... ילד שגדל לבד למרות שיש לו משפחה... בהתחלה בלול, אחר כך בחדר, ואחר כך ברחוב... זה ילד ש[ה]הורים שלו לא שם בשבילו... לא עושים איתו כלום, לא מקדישים זמן, לא משקיעים בו, לא מבינים מה הם הצרכים שלו בכלל... ההורים הם האחראים לכך שיש ילדים בסיכון. קודם כול ההורים!

הקטגוריות שהתמה הנזכרת לעיל כוללת הן: סיכון פיזי כאחריות הורית, סיכון רגשי כאחריות הורית, סיכון חינוכי כאחריות הורית ושימוש ההורים בחומרים ממכרים – סמים ואלכוהול. להלן פירוט קטגוריות אלו.

סיכון פיזי כאחריות הורית

לאורך הראיונות ציינו ההורים כי סיכון פיזי קיים לרוב בסביבתו הקרובה של הילד – בביתו, וההורים הם האחראים למניעתו. מניתוח הנתונים עלו שתי גרסאות של התייחסויות המרואיינים לאחריות הורית: הראשונה – סיכון פיזי נוצר בגלל חוסר תשומת לב לביטחוננו של הילד ולצרכיו, והשנייה – ההורים יוצרים במו ידיהם מצבי סיכון לילדים. לקטגוריה זו הובחנו תת-הקטגוריות: (א) סכנות בטיחותיות במרחב הביתי; (ב) אלימות פיזית מצד הורי הילד ואלימות מצד האחים; (ג) סיכון בריאותי; (ד) הזנחה פיזית.

א. סכנות בטיחותיות במרחב הביתי: רוב משתתפי המחקר תיארו את המרחב הפרטי (לרוב הבית) כמקום שבו עלולות לארוב לילדים מרבית הסכנות הפיזיות. האימהות התייחסו לפגיעה פיזית שנגרמת משום שההורים אינם מונעים סכנות בטיחותיות במרחב הביתי. בדבריהן הן התייחסו לסכנת נפילה ממקום גבוה, לסכנת טביעה באמבטיה או לכוויה שעלולה להיגרם מטמפרטורה לא מווסתת של המים ולסכנה של חנק. כך למשל אמרה סטלה (בת 41, אם לשלושה): "הילדים יכולים ליפול מרהיט גבוה, לקבל מכה, לשבור את הרגל או את היד. תמיד צריך להשגיח עליהם, יחד עם כל הרצון לעצמאות שלהם, צריך לנהוג בביטחות ביחס לילד". סשה (בת 25, אם לילד אחד) תיארה זאת כך: "בשביל ילד קטן הרבה דברים מסוכנים. לדוגמה אוכל – חתיכות גדולות... חשוב להתאים את מרקם האוכל לגיל הילד כדי למנוע חנק, חס וחלילה, להקפיד על בטיחות".

ב. אלימות פיזית מצד הורי הילד ואלימות מצד האחים: כשהאבות נתבקשו להגדיר, מהו סיכון פיזי, תשובתם השכיחה ביותר התייחסה לאלימות פיזית שמפעילים ההורים כנגד הילד באופן יזום. לדעתו של בוריס (בן 35, אב לשלושה):

סיכון פיזי זה כשבבית ההורים ממש מרביצים לילד פיזית, משפילים אותו, נותנים לו מכות קשות, מפעילים נגדו אלימות שפוגעת פיזית בגוף שלו [...] זה פשוט אסור ולא הגיוני לעשות לילדים דברים כאלו. אין להם סיכוי [לילדים] לגדול ולהיות בני אדם נורמלים.

רוב ההורים, אבות ואימהות כאחד, הבחינו בין מכות למטרות חינוך לבין הפעלת כוח פיזי יזום שגורם לפציעות גופניות או לפגיעות נפשיות. כך למשל הסביר לאון (בן 31, אב לילד אחד):

יש הבדל. אם ההורה מרביץ בלי תכלית, זאת לדעתי עברה פלילית ממש, אבל אם ההורה מרביץ כדי לחנך, כדי להעביר מסר שהוא לטובת הילד, אז אני מצטער, ואולי כך זה יישמע מוזר, אבל זה חינוך, לא אלימות.

דניאל (בן 27, אב לילד אחד) שיתף בזיכרון מהילדות:

אלימות במשפחה... זה מסכן. אף פעם בחיים שלי ההורים שלי לא הרימו עליי יד. שני ההורים שלי הם אנשי חינוך הם יכלו לנאום לי הרצאה של שלוש שעות באמצע הלילה עד שאני כבר הייתי אומר לעצמי: "טוב אפשר כבר לתת מכה קטנה בטוסיק ולישון [צוחק] כי זה היה מקובל [...]. אבל לא, אצלנו בבית לא הייתה אלימות מסכנת שבה הרביצו לנו.

כמה מהאימהות שהשתתפו במחקר ציינו כי גם האלימות מצד האחים יכולה לגרום לילדים סיכון פיזי, ובאחריות ההורים להשגיח ולמנוע סיכון זה. אליס (בת 36, אם לשלושה) התייחסה לנושא זה ואמרה: "ילד שיש לו אחים אלימים שמרביצים לו, מפילים אותו, משהו שמסכן את הגוף שלו... זה סיכון פיזי".

זאת ועוד, מדבריה של קירה (בת 28, אם לשניים) עלה כי לעיתים אלימות בין אחים אינה מכוונת, אלא היא חלק ממשחק לא מותאם, שעלול להסב נזק לילד קטן. כך היא הסבירה זאת: "אחים גדולים, שנכון הם רק רוצים לשחק איתו, אבל זה לא מתאים, בגלל שהם יכולים לחשוב שזה משחק, אבל בעצם להכות אותו ולעשות לו נזק. תינוק זה דבר עדין".

ג. סיכון בריאותי: המשתתפים במחקר ייחסו לסיכון הפיזי גם סכנות בריאותיות שההורים אחראים למניעתן ולטיפול בהן, כפי שהם אחראים למנוע מצבי סיכון אחרים. האימהות ציינו כי אם אינם עושים זאת, יש לייחס להם רשלנות הורית. כך למשל אמרה נסטיה (בת 30, אם לילד אחד): "מה שיכול לסכן ילדים בגיל הזה זה מחלות, למרות שגם למחלות אפשר להתייחס בצורות שונות... אפשר להתייחס בצורה רצינית, ואפשר להתייחס ברשלנות, לא לטפל ולא לדאוג". גם לדברי האבות שהשתתפו במחקר, הילדים נמצאים בקבוצת סיכון גבוהה לחשיפה למחלות בשל גילם הצעיר. על כן באחריותם של ההורים להגיע למעקבי התפתחות, ובעת הצורך לקחת את ילדיהם לטיפול רפואי. ויקטור (בן 32, אב לילד אחד) אמר בעניין זה:

לדעתי מה שמסוכן לילדים זה מחלות. טיפול לא נכון מצד ההורים וגישה לא אחראית עלולים לסכן את הילדים. הורים שלא מתייחסים כאשר יש בעיה עם הילד, זה פשוט יכול לגרום לפגיעה פיזית חמורה אצלו.

ד. הזנחה פיזית: התייחסות להזנחה פיזית של ילדים עלתה רק בתשובותיהן של האימהות שהשתתפו במחקר. כל האימהות שהתייחסו להזנחה הזו ייחסו אותה לסממנים חיצוניים של הילד, הניכרים למשל בלבשו, במידת ההיגיינה שלו ובאיכות התזונה שלו. רובן ציינו כי ההורים אחראים למניעת הזנחה פיזית אצל ילדיהם. מרכיבים נוספים שייחסו האימהות להזנחה פיזית הם מקום מגורים ודאגה של ההורים לרווחתו של הילד. לדברי אימהות אלו, אם אין מספקים את הצרכים הללו לילד בצורה נאותה, הוא יסבול מהזנחה פיזית. מירי (בת 28, אם לשניים) הדגימה זאת בדבריה: "זה מכלול של דברים. הילדים האלו שאין להם מספיק אוכל, בגדים חמים או שהם מוכים... או שהם מעורבים [במשהו מסוכן] או שאין להם מקום לגור בו, כי ההורים לא מספקים להם".

סיכון רגשי כאחריות הורית

מניתוח הנתונים עולה דמיון רב בין ההגדרות של ההורים לסיכון רגשי לבין הגדרתם להזנחה רגשית. קשה למצוא בדבריהם הבחנה ברורה בין המושגים. נראה שלדעת ההורים כל סוג של הזנחה רגשית הוא בהכרח סיכון לילד.

בתשובותיהם של ההורים עלו הגדרות של סיכון רגשי שמקורו בחוסר פניות של ההורים כלפי ילדיהם או שנגרם מחוסר אכפתיות של ההורים כלפי ילדיהם. לדעתם, אם הורים אינם מפנים זמן לגידול ילדיהם, הם גורמים לסיכון רגשי ולהזנחה רגשית שלהם. האבות שהשתתפו במחקר ציינו כי סיכון רגשי נוצר כאשר ההורים לא נותנים מענה לצרכיו הרגשיים של הילד. יבגני (בן 31, אב לילד אחד) העלה את החשיבות של פניות ההורים כלפי ילדיהם:

זה נורא. ילד בסיכון רגשי זה ילד שלהורים שלו פשוט אין כוח אליו. ההורים חייבים להבין שצריך לפנות זמן על מנת לספק לילד את הצרכים הרגשיים שלו. אי-אפשר לחשוב שאתה מביא ילד לעולם, שם עליו בגדים, מאכיל אותו וזה נגמר שם... יש עולם רגשי שלם שההורים צריכים לספק, להקשיב לו, לחבק אותו, להיות המקום שאליו הוא יבוא לקבל נחמה. הורים שלא עושים את זה גורמים לסיכון רגשי חמור אצל הילדים שלהם.

לדעת אינסה (בת 36, אם לשלושה) הזנחה נובעת מחוסר אכפתיות:

זה כשלא אכפת לאף אחד מהילד הזה. פשוט, לא אכפת. זה לא משנה, הילד יכול להיות מלוכלך מהבוקר עד הערב ולא להיות מוזנח, הזנחה זה כשלא אכפת מהילד, זה פשוט לא משנה להם.

על פי האבות שהשתתפו במחקר הנוכחי, אם מערכת היחסים בין הורי הילד רעועה ולעיתים אף אלימה, הילדים הנחשפים לה מושפעים ממנה מאוד. מלבד הבהלה של התינוק בגלל הצעקות בבית, ההורים גם מתקשים להיות זמינים לילדיהם עקב עיסוקם בקונפליקטים שביניהם. כך למשל סיפר מקס (בן 36, אב לשלושה) בהתייחסו לנושא זה:

כשהייתי תינוק ממש קטן היו צעקות בין ההורים שלנו, ובשלבם מאוד מוקדמים, ברגע שרק היו מרימים את הקול לידי, הייתי פורץ בבכי! לא צריך לחיות באשליות שבגלל שהם קטנים הם לא מבינים. הם יודעים להרגיש טוב מאוד מה קורה סביבם. הדבר הכי נורא לילד זה שההורים שלו עושים אווירה קשה בבית.

סיכון חינוכי כאחריות הורית

קטגוריה זו מתייחסת לסיכון שנוצר כאשר ההורים אינם משקיעים בחינוך ילדיהם. יש לציין כי משתתפי המחקר ייחסו חשיבות רבה להקניית החינוך והידע לילדים, כמו גם לכך שההורים נדרשים ללמד את ילדם ולפתח אותו. כך למשל עולה מדבריו של ויקטור:

אני זוכר על עצמי שלמדתי אֵי-בי-סי בגיל ארבע. היום אני רואה ילדים בגילאים הרבה יותר גדולים שלא יודעים את זה, דברים כל כך בסיסיים. זה סיכון שההורים לא משקיעים בילדים שלהם ולא מלמדים אותם. אחר כך קשה להתנהל בעולם הזה בלי ידע.

גם יבגני ייחס חשיבות רבה לחינוך. לדעתו השקעה בחינוך בתקופת הילדות תמנע סיכון עתידי בבגרותו של הילד:

צריך להקריא להם ספרים, אין דרך לברוח מזה... כל הטלוויזיה הזאת, הגירוים הוויזואליים האלה, זה לא חינוך, זה מוחק להם תאים במוח. אבא שלי היה משקיע בי בחינוך, ובגלל זה גדלתי להיות בן אדם סקרן ששואל שאלות. אם אתה לא תשב עם הילדים שלך, לא תשקיע זמן בחינוך, בהרחבת הידע – הם יגדלו להיות בורים, וזה לדעתי מסוכן להסתובב ככה בעולם.

גם אליס הדגישה את החשיבות של השקעת ההורים בלמידה ובפיתוח כישוריהם של הילדים:

בגיל 5–6, אם לא קוראים לילד ספרים, אם לא מפתחים אותו, אם לא משחקים איתו – אז הצורך ההתפתחותי של הילד לא נענה. ילד שלא עוסקים בו בבית, לא מלמדים אותו בבית [...] אפשר פשוט להקריא לו ספר ולהראות איורים או תמונות, לשחק במשחקים, ותוך כדי הוא ילמד הכול!

שימוש ההורים בחומרים ממכרים – אלקוהול וסמים

רובם המכריע של המשתתפים במחקר חזרו והדגישו כי לדעתם הורים הצורכים אלקוהול וסמים מעמידים את ילדיהם בפני מגוון רחב של מצבי סיכון. בדרך כלל הם סברו כי כאשר הורה נתון להשפעה של חומרים ממכרים אין ביכולתו לטפל בילד כראוי. כך למשל, לדעתה של נסטיה, לאנשים המשתמשים בחומרים ממכרים יש סדרי עדיפויות שגויים, ולפיהם השימוש בסמים ובאלכוהול קודם לסיפוק הצרכים של הילד:

יש כאלה שעושים את זה עם כוונה, פשוט לא אכפת להם. יותר חשוב להם הבירה שלהם והסמים. משפחות לא נורמטיביות, נרקומנים, אלקוהוליסטים, ההורים הם אלה שאחראים, חד-משמעית תמיד! [זה] חוסר תפקוד הורי, תפקוד לקוי וחוסר הבנה של הצרכים של הילד – בגלל השימוש באלכוהול וסמים.

תמה שנייה: סיכון הקשור לגורמים סביבתיים

נוסף על החשיבות הרבה שייחסו משתתפי המחקר לאחריות ההורים לדאוג לילדיהם, הם התייחסו גם לגורמי סיכון שבסביבתם הקרובה של הילדים. בתמה זו יוצגו גורמי הסיכון הסביבתיים שעלו מניתוח נתוני המחקר, וביניהם: המצב הכלכלי במשפחה, מקום המגורים של המשפחה (שכונות עוני) ומבוגרים מסכנים במסגרות הטיפוליות שהילד שוהה בהן. חלק זה בממצאים, העוסק בגורמי סיכון המתקיימים בסביבתם הקרובה של הילדים ומחוץ לביתם, עלה בעיקר מדבריהם של האבות.

מצב כלכלי

חלק מהאבות שהשתתפו במחקר ציינו כי מצב כלכלי קשה מעמיד את הילדים בסיכון. הרציונל שאפיין את דבריהם הוא שהתמודדות עם קשיים כלכלים יכולה ליצור מצב שבו גם אם ההורים מגלים רצון ודאגה להתפתחות הילד, אין באפשרותם לממש זאת, מכיוון שעיסוקם במצב הכלכלי ודאגה בגללו לא יאפשרו להם פניות לילד. לאון ציין בדבריו שהקשיים הכלכליים משפיעים לרעה על מצב הרוח של ההורים, מה שיכול לגרום לפגיעה בילדיהם:

אני חושב שילד בסיכון זה ילד שלהורים שלו יש בעיות כלכליות. אין כסף בבית, וזה מעמיד את הכול במצב בעייתי. גם אם להורים אכפת, והם דואגים לילד, ברגע שאין כסף אי-אפשר לקנות דברים הכרחיים להתפתחות שלו. חוץ מזה, אנשים שיש להם בעיות כלכליות הם עצבנים וחסרי סבלנות, והילד יכול להיפגע מזה.

שכונת מגורים

כמה מהאבות שהשתתפו במחקר דיברו על הקשר בין מצב כלכלי קשה לבין שכונת המגורים של המשפחה. יורי (בן 31, אב לשניים) ציין כי כאשר ילד גדל בשכונת עוני, הוא נאלץ להתמודד עם מציאות שאין בה אפשרות להתפתחות, ויש לכך השלכות על עתידו:

שכונת עוני כזאת – כל הילדים שם בסיכון... כל אחד עם רקע אחר, עם סיפור אחר... אבל כל השכונה היא כזאת, מה הסיכוי של הילד לצאת ולהיות מישהו גדול בחיים האלה? כמעט אפס! אין יותר מדי אופציות לעתיד לצערי.

טימור (בן 28, אב לילד אחד) תיאר זאת כך:

ילדים בסיכון זה ילדים שקודם כול גרים בשכונות מצוקה, שיש להם חבורה... שהם כאילו מתרגלים לגור במקום שהמצב שם לא אופטימלי גם בשכונה, גם בבית ספר. חלקם משתמשים באלכוהול, נרקומנים, דברים קשים, וזה הכול משפיע על הילד.

מבוגרים מסכנים בסביבת הילד

חלק מהאבות שהשתתפו במחקר ציינו כי דמות המבוגר האחראי יכולה להיות אחד הגורמים לסיכון בסביבת הילד, והסיכון הזה יכול להתקיים מחוץ לגבולות הבית, למשל המטפלת במסגרת הטיפולית שהילד שוהה בה. כך לדוגמה עלה מדבריו של פיטר (בן 31, אב לילד אחד):

הסיכון הרבה פעמים מתחיל כשהילד יוצא מגבולות הבית שלו... אנשים מבחוץ מה אכפת להם?! הם רוצים שקט. המטפלת רוצה לגמור את היום ושההורים ייקחו את הילד וישלמו לה מסודר כל חודש. אז פה משיכה, שם לדחוף מוצץ בכוח כדי שהוא יהיה בשקט, אף אחד גם ככה לא ידע. לדעתי ילדים בסיכון הם אלו שנמצאים אצל מטפלות שאין להן סבלנות אליהם...

גם חלק מהאימהות שהשתתפו במחקר התייחסו לסיכון רגשי ולהזנחה רגשית הנגרמים מחוץ לסביבה הביתית של הילד. כך למשל תיארה נדיה (בת 27, אם לשלושה):

לפעמים חבר'ה בגן ילדים מאוד יכולים להתעלל רגשית אחד בשני, אז אם ילד נמצא באווירה כזאת שלא טוב לו – זה מאוד משפיע עלין[...]. והאחריות של המבוגר למנוע או לטפל בילד שנמצא בסיכון.

כך עלה גם מדברי נטלי (בת 32, אם לארבעה):

אם הגננת לא רואה... שכולם מרביצים לילד, והוא ילד כאפות... אז יש בעיה עם הגננת. נכון, הילד נמצא בסיכון, אבל התפקיד של המחנך הנמצא במקום, האדם המבוגר, לראות שזה קורה ואיכשהו להפסיק את זה באופן זה או אחר... אפילו להעביר את הילד לגן אחר אם צריך... או לראות מאיפה הבעיה נובעת... האחריות היא לא על הילד, אלא על המבוגר שלא רואה ולא אכפת לו.

תמה שלישית: סיכון הקשור להבדלים בין-תרבותיים

התמה השלישית מציגה את תפיסותיהם של משתתפי המחקר בנוגע לסיכון הקשור למעבר בין-תרבותי ולהבדלים בין-תרבותיים. הם היגרו בגילי הילדות או ההתבגרות המוקדמת, וציינו כי גורמים לסיכון יכולים להיות קשורים להגירה ולהבדלים בין התרבות של ארץ המוצא ושל הארץ הקולטת.

שוני בהגדרות סיכון בין התרבויות

בדבריהם של כמה ממשתתפי המחקר אפשר למצוא עדות ישירה לעובדה שהגדרות של סיכון בארץ המקור שונות מן ההגדרות האלה בארץ הקולטת; למשל נדיה ציינה כי בברית המועצות לא ראו בעונשים פיזיים לילדים גורם מסכן, אלא אמצעי למניעת התנהגות לא נורמטיבית:

מה שהיה מקובל שם, לא מקובל פה. סיכון יכול להיתפס בצורות שונות לפי חוקי המדינה, לפי האנשים הגרים בה. אם פה ילד בסיכון זה ילד שההורים הרביצו לו, במדינה אחרת זה דווקא יכול לקבל תמיכה מהממשלה ומהחברה, כי זה גורם לכך שיהיו אזרחים טובים יותר.

המסר הזה עלה גם מדבריה של אלינור (בת 29, אם לשניים):

ברוסיה היה מקובל להרביץ לילדים... עם חגורה... סתם מכה בטוסיק... או עם הסרגל בשיעור... ואף אחד לא היה מרים גבה אם מישהו היה מרים יד על הילד... פה זה לא מקובל. אם מישהו מרים יד על הילד שלו, הוא יודע שמתייחסים לזה בצורה מאוד חמורה. משתתפי המחקר ציינו כי הפערים בין המקובל בארץ המוצא ובין המקובל בישראל, כולל על הממסד, בכל הנוגע לתפיסות ההוריות על גידול ילדים, יכולים לעורר בקרב המהגרים פחדים וחוסר רצון לפנות לעזרה מקצועית. יבגני אמר:

במדינה כאן זה מפחיד! ברגע שמישהו מבקש עזרה, ישר מגיעה עובדת סוציאלית וממליצה לקחת את הילד... אין שום התחשבות בזה שאותנו לימדו אחרת. אני, אם הייתי רק מרים את העיניים על אבא שלי, הייתי חוטף אחת... אבל אחת חינוכית! ואני בשום פנים לא הייתי ילד בסיכון, ואף אחד לא היה חולם לקחת אותי מההורים שלי. שם זה היה מקובל, ולא היו עושים סיפור מכל דבר. בגלל זה אני ואחותי מחונכים כמו שצריך. אפילו עכשיו [כ]שאני אומר לך את המילים האלו, אני מפחד שזה יגיע לעובדת סוציאלית שתמליץ לקחת את התינוק שלי. לדעתי, בגלל זה במדינת ישראל יש כל כך הרבה ילדים בסיכון. האנשים מפחדים לבקש עזרה...

אבי (בן 31, אב לילד אחד) התייחס בדבריו לשיפוטיות של החברה כלפי מהגרים שתפיסותיהם, דרכיהם לחינוך הילדים והגדרותיהם לסיכון שונות מאלו שבארץ:

אנחנו באנו ממקום עם תפיסות והגדרות שונות, וזה נתפס כאן כאילו אנחנו מוזרים, כאילו אנחנו מגדלים את הילדים שלנו בסיכון, בגלל שאנחנו רגילים למשהו אחר. אנשים פה מסתכלים על הילדים וחושבים: "איזה מוזר זה שהוא נראה ככה", ויש הרבה שיפוטיות. בלי בכלל להכיר מי ומה, ישר חושבים שזה מוזר ומסכן... אנשים צריכים להתעורר ולהבין ששונה זה לא מסוכן.

סיכון חברתי הקשור להגירה

סיכון נוסף המשוך להבדלים בין-תרבותיים ושמשתתפי המחקר ציינו הוא שימור הנורמה שהייתה מקובלת בברית המועצות, ולפיה הסבים (בייחוד הסבתות) מגדלים את הילד בשנים הראשונות לחייו. על פי משתתפי המחקר, שימור הנורמה הזו כרוך בסיכון שהילד לא ישתלב בחברה ולא ילמד את התרבות שהוא גדל בה, והתוצאות לכך עלולות להתבטא בעיכוב בהתפתחות השפה ובהתנהגויות שליליות בגלל תסכול. כך למשל אמרה אווה:

ילדים שלא יודעים לדבר, למשל, הם כל הזמן יושבים עם סבא וסבתא בבית או כל הזמן עם מטפלת רוסייה. הילד לא מבין עברית, הוא מגיע לגן, וכולם שם דוברי עברית. הילד לא מבין מה שאומרים לו. הוא הרי צריך לבטא את מה שיש לו לומר, אז יש לו התפרצויות זעם, מתחילות צרחות... זה יוצא שהוא בסיכון, משום ש... פתאום החליפו לו את החברה שלו. היו רק הסבים וסבתות בחייו, ואז הכול משתנה בפתאומיות...

גם אליס התייחסה לכך בדבריה:

נגיד יש משפחה יוצאי ברית המועצות, וההורים מאוד מתעקשים ודורשים שהילד ידבר רק רוסיית, לחגוג נובי גוד, "סבא קור" וכו'.¹ והילד... אין לו אינטגרציה לחברה כשהוא חי בה. אני חושבת שזה סוג של סיכון חברתי.

סיכון הנובע מהבדלים בחינוך

חלק ממשתתפי המחקר טענו כי קיימים פערים משמעותיים בין דרך חינוך הילדים בארץ לבין דרך חינוך הילדים שהייתה מקובלת בברית המועצות. לדעתם החינוך הנהוג בארץ מתירני ומאפשר חופש גדול מדי לילדים, והוא נתפס בעיניהם כסיכון לילדים. כך למשל לדברי יבגני:

אני חושב שיש ילדים ישראלים שהם מוזנחים, אבל ככה בטח לא חושבים הורים ישראלים ומחנכים במערכת החינוך הישראלית. פשוט אותי חינכו אחרת... אני לא רוצה עכשיו להכליל, אבל איכשהו יש פה יותר חופש וחירות. זה על הגבול עם חוסר חינוך, חוסר גבולות, חוסר כבוד למבוגרים. נתקלתי בזה בכל מקום, למשל באוטובוס, מאוד קשה לנסוע פה באוטובוס בגלל ילדים חסרי גבולות. בעיניי זה הזנחה או חוסר חינוך. אני מאוד לא רוצה שהילדה שלי תתנהג ככה.

אולגה (בת 30, אם לשניים):

יש דברים שמפריעים לי בחינוך הישראלי – לא תמיד כאן הילדים אומרים "שלום" ו"להתראות" [...] בשבילי אלו הם דברים אלמנטריים – כללים בסיסיים של נימוס, ובשבילם – "אני לא מכיר [את ה]בן אדם הזה, למה אני צריך להגיד לו 'שלום'?" אין מושג כזה פה – כבוד לאדם... כשאתה נכנס לבן אדם הביתה – תגיד "שלום"! זה לא ברור לי איך אפשר שלא [...] וזה לא מקובל עליי. ואני לא אחנך את ילדיי ככה.

סטלה תיארה מצב של הבדלים בחינוך ילדים ואיך הדבר יכול להשפיע על תפיסת הסיכון של הילד:

1 נובי גוד – חג אזרחי לציון השנה החדשה שנהוג לחגוג במדינות שהשתייכו לברית המועצות; "סבא קור" – הדמות שמחלקת מתנות בערב החג.

אצל הבן הגדול שלי דני היה עניין כזה: כל הזמן אמרו לנו בגן שהוא לא משחק עם כולם, יש לו שניים – שלושה חברים וזהו. לי זה לא מפריע, אבל בגני הילדים הישראלים זה כן מפריע... לא יודעת אם חשבו שהוא ילד בסיכון... זה כמו שאנשים מבוגרים באים למקום העבודה – אתה בא לשם כדי לעבוד, ולא כדי להיות חבר של כולם. אבל בחברה הישראלית מסתכלים על זה אחרת.

דין

מטרתו של המחקר הנוכחי הייתה לבחון ולתעד את תפיסותיהם של מהגרים בני "דור וחצי" מברית המועצות בנוגע לסיכון של ילדים. מניתוח נתוני המחקר עלו שלוש תמות מרכזיות: סיכון שנגרם על ידי ההורים, מצבי סיכון הנגרמים על ידי גורמים סביבתיים וסיכון הקשור להבדלים בין-תרבותיים.

ממצאי המחקר עולה כי תפיסות הסיכון בקרב האימהות והאבות בני "דור וחצי" הן מורכבות והיברידיות וניזונות משני מקורות חברות: הראשון הוא ערכים ודרכי חברות הקשורים לברית המועצות ולחינוך של הוריהם ואשר הושפעו מהם, והשני הוא ערכים ותפיסות חינוכיות שאותם רכשו בישראל, שבה גדלו, ואותם ספגו בין היתר ממערכת ההשכלה התיכונית והמקצועית, מהמדיה המקומית ומחברים בצבא. בהקשר זה, הכלאה גם כן ניזונה מתהליכים של שינוי ושימור האופייניים להגירה. אצל כל אחד ממשותפי המחקר ניכרים תמהילים שונים של שימור ושינוי.

"דור וחצי" – בין שימור לשינוי

במצבי הגירה מתרחשים במקביל שני תהליכים – נטייה לשימור ונטייה לשינוי (רואר-סטריאר ורוזנטל, 2001). מספרות מחקרית בתחום ההגירה עולה כי אמנם הורים מהגרים נוטים לאמץ אידאולוגיות ודרכי טיפול בילדיהם הנהוגים בארץ שהיגרו אליה, אך במקביל הם נוטים לשמר זמן רב לאחר ההגירה גם כאלו הנהוגים בארץ המוצא, אף אם הן מנוגדות למקובל בארץ הקולטת (Greenfield, 1994; Honig, 1989; LeVine, 1988).

נטיות השינוי והשימור של ההורים בני "דור וחצי" שהשתתפו במחקר מושפעות מהקשרים תרבותיים מורכבים. סביהם, הוריהם ואף חלק מהם עברו את השנים המעצבות שלהם במערכת החינוך של ברית המועצות לשעבר. הם יודעים היטב קרוא וכתוב ברוסית ורגילים לסטנדרטים התרבותיים הגבוהים של האינטליגנציה היהודית-רוסית (Lomsky-Feder & Rapoport, 2001). עם זאת, תהליכי השינוי שהם עברו מושפעים מהתרבות הקולטת, בשל רצונם להשתלב בחברה של המדינה הקולטת ולגדל את ילדיהם לקראת הצלחה בחברה זו.

הממצאים ממחקרה של רמניק (2012) תואמים את הנזכר לעיל. לטענתה, הנוער הישראלי-רוסי מאמץ לעצמו תרבות היברידית מורכבת, והיא מתבטאת בשילוב יסודות ישראליים בגרעין הרוסי של התרבות, הזהות, הערכים וההתנהגויות. בדומה לכך, תפיסות הסיכון של האבות והאימהות שהשתתפו במחקר הנוכחי מייצגות דוגמה מעניינת לחקר ההיברידיות, בשלבן את התפיסות המקובלות בארץ המוצא

עם אלה המקובלות בארץ הקולטת. כל אחד מהמשתתפים הציג תמהיל של הכלאה שייחודית לו.

כדי לדון בתהליכי השינוי והשימור כפי שהם באים לידי ביטוי בתחום הסיכון ולהדגים, תהיה בפרק הדיון הפרדה בין תפיסות הוריות בנוגע לסיכון אשר מקורן בתהליכי שימור של תרבות המקור – ברית המועצות – לבין תפיסות הוריות בנוגע לסיכון המשויכות לתהליכי השינוי שעברו ההורים בעקבות הגירתם ארצה. הפרדה זו היא רק למטרות הדיון, ויש לחזור ולציין כי אצל כל הורה יש תמהיל שונה של הכלאה, המושפע ממכלול של הקשרים ותהליכים. בחלק השלישי של הדיון יידונו הבדלים בין אימהות ואבות בתפיסותיהם בנוגע לסיכון ילדים.

תפיסות הוריות בנוגע לסיכון שמקורן בשימור תרבותי

מניתוח הנתונים עלה כי תפיסותיהם של ההורים בנוגע לסיכון שמקורן בשימור תרבותי, קשורות לנושאים הבאים: אחריות הורית לסיכון הילדים, שימוש ההורים בחומרים ממכרים – סמים ואלכוהול, דאגה לבריאות הילד, חשיבות ההשקעה בחינוך ולמידה ומודעות לשוני בין התרבויות בנוגע להגדרות סיכון.

אחריות הורית לסיכון ילדים

תהליך השימור בתפיסות הוריות מתבטא במחקר זה בממצא מרכזי, והוא שההורים עצמם יוצרים לעיתים מצבי סיכון לילדיהם, והם האחראים למניעתו. לדבריהם של משתתפי המחקר, אבות ואימהות כאחד, הסיכון העיקרי טמון בסביבה הקרובה של הילד: בבית ובמשפחה, וההורים הם שאחראים לגרימתו, כמו גם למניעתו. את המקור לתפיסה זו או את "ההיגיון ההקשרי" המנחה אותה אפשר למצוא במחקרה של יכניץ (2014) על משמעותה של הורות בקרב מהגרים מברית המועצות בישראל (דור ראשון להגירה). מממצאי המחקר הזה עלה כי המרכיב המרכזי בתפיסת הורות של ההורים שהשתתפו במחקר הוא האחריות. הם סבורים כי תפיסת האחריות הזו משמעה שהורה אחראי וטוב הוא הורה המפעיל פיקוח צמוד על ילדיו, מעורב בחייהם, מחנך אותם ומכוון את התנהגותם, תוך כדי הפגנת רגישות לצורכיהם, ומעודד רכישת השכלה אקדמאית. האחריות ההורית מתפרשת על פני כל התחומים בחייו של הילד. אי-לכך אין זה מפתיע שעל פי תפיסתם של הורים משתתפי המחקר שלנו, אם הילד נמצא בסיכון, אזי ההורים הם שאחראים להיווצרותו. מכאן ניתן להניח שאחריות הורית היא מרכיב מרכזי בהורות גם לדעת הורים בני "דור וחצי" להגירה, וכי תמונת הסיכון משקפת כראי את תפיסתם של המשתתפים בסוגיה מהו הורה טוב ואחראי.

שימוש ההורים בחומרים ממכרים – סמים ואלכוהול

האבות והאימהות שהשתתפו במחקר הביעו את הסכמתם המוחלטת שאם הורים משתמשים בחומרים ממכרים, כגון אלכוהול וסמים, הם יוצרים סיכון חמור לילדיהם. לדעתם, הורים כאלה אינם כשירים לטיפול בילדיהם. יש לציין כי התייחסות כזו לא נמצאה אף באחת מקבוצות האוכלוסייה האחרות שבהן נשאלו

הורים על תפיסות סיכון (גטניו-קאלוש, 2015; גמרא, 2016; מרעי-סרואן, 2012; קיסינג, 2015).

הסבר אפשרי לסיבה שההורים בני "דור וחצי" ציינו כי השימוש בחומרים ממכרים הוא אחד מגורמי הסיכון החמורים טמון בהקשר התרבותי שלהם. צריכת האלכוהול בברית המועצות הייתה בין הגבוהות בעולם, וכך היא גם כיום במדינות שהשתייכו אליה (רהב, חסין ופייקין, 2000), כלומר שתיית אלכוהול היא חלק מהנורמות של תרבות המוצא (אדלשטיין ובר-המבורגר, 2007). מהסקירה של מחקרים עדכניים עולה כי שימוש באלכוהול בישראל בקרב מהגרים מברית המועצות נפוץ יותר מאשר בקרב ילידי הארץ. יתר על כן, נמצאה החמרה בשימוש באלכוהול בקרב בני נוער מנותקים שהם מהגרים ממדינות אלו, ואין הבדלים בשימוש באלכוהול בקרב מהגרים ותיקים ואלו שבאו בגל ההגירה האחרון (Weiss, 2012). העלייה בצריכת האלכוהול מוסברת בין היתר כתגובה למשברי הגירה (Ritsner, Modai, & Ponizovsky, 2000). הממצאים ממחקרים שבדקו את היחס בין הגירה ושימוש באלכוהול ובסמים אחרים מצביעים על הקשר בין הדחק הנובע מתהליך ההגירה ומקשיי ההסתגלות לבין שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים (אדלשטיין ובר-המבורגר, 2003, 2007; בר-המבורגר, 2000; סלונים-נבו וישראלוביץ', 2004). ייתכן שחלק מהמשתתפים, בהיותם ילדים ומתבגרים, היו חשופים לשימוש מופרז באלכוהול וסמים בסביבתם, והדבר העלה את מודעותם להשלכות השליליות של התמכרויות על הורות ועל הילדים.

דאגה לבריאות הילד

ממצא נוסף שעלה במחקר הנוכחי הוא הדאגה מצידם של ההורים לבריאותו של הילד. האבות והאימהות שהשתתפו במחקר הדגישו כי באחריותם של ההורים לדאוג שילדיהם לא ייחשפו לסכנות הבריאותיות הרבות הקיימות סביבם ויהיו במעקב רציף אצל רופא המשפחה ובטיפת חלב. כמו כן, המשתתפים במחקר ציינו כי באחריות ההורה לדאוג לסביבתו הפיזית של הילד ולהלביש אותו בהתאם למזג האוויר (בעיקר בחורף). הם הרבו לדבר גם על ההיגיינה בקרב הילדים, משום שלדעתם ילדים שלא שומרים על היגיינה עלולים לחלות. החשיבות שייחסו המשתתפים במחקר להיגיינה, לבריאות, לתזונה נכונה ולהגנה מפני מזג אוויר קר מובנת על רקע תנאי הסביבה ששררו בברית המועצות – מזג האוויר הקר היה גורם סיכון להידבקות ולתחלואה גבוהה, ואי-לכך, לווה בדאגה מתמדת לבריאותם ולבטיחותם של הילדים (Isapa, 1995, 2002).

ממצא זה תואם את הממצאים במחקרם של שריד ושרגא (Sarid & Shraga, 2009), אשר השוו את התפיסות והיחס של אימהות מהגרות מברית המועצות ואימהות ילידות הארץ כלפי בריאותו הפיזית של התינוק. במחקר נמצא שאימהות מהגרות נוטות להחמיר בשמירה על כללי ההיגיינה, למשל בשטיפת ידיים לפני טיפול בתינוק או בשטיפת מוצץ, לעומת אימהות ילידות הארץ. כמו כן, נמצא שאימהות מהגרות פונות לייעוץ רפואי גם כשחום הגוף של התינוק הוא פחות מהנורמה

המקובלת בישראל ($38^{\circ} C$). החוקרות טענו שהחמרה בשמירה על כללי ההיגיינה והדאגה לבריאותו של הילד קשורות לחשיבותם של אותם הרגלים בארץ מוצאן של האימהות. משרד הבריאות בברית המועצות הכתיב דרכים קפדניות ללא פשרות בעניין טיפול פיזי בתינוקות ובילדים, על מנת למנוע זיהומים, סיבוכים ממחלות ואף מוות. כמו במחקרן של שריד ושרגא, גם במחקר הנוכחי ניכר שימור של אותו יחס בקרב משתתפי המחקר, והם רואים באי-דאגה לבריאות הילד גורם סיכון עבורו.

חשיבותה של השקעה בחינוך ולמידה

מניתוח הנתונים במחקר הנוכחי עולה כי על פי תפיסותיהם של ההורים בני "דור וחצי", אחד הגורמים העיקריים לסיכון אצל ילדים הוא חוסר השקעה בחינוך הילדים, בלימודיהם ובפיתוח כישוריהם. לדעת משתתפי המחקר, באחריות ההורה להשקיע זמן מהותי כדי ללמד את הילד, לפתח את כישוריו ולשפר את הישגיו. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הממצאים ממחקר שבדק תפיסות והתנהגות הורית בקרב אימהות השייכות ל"דור וחצי" להגירה מברית המועצות (Ulitsa et al., 2017). רכישת השכלה ולימוד ופיתוח כישוריו של הילד נמצאו ערכים חשובים ומטרות חברות מרכזיות בקרב אימהות אלו. יתרה מזו, התפיסות הללו תקפות בפועל בהתנהגות האימהית כלפי התינוקות, התנהגות המתאפיינת בהשקעה עצומה של ההורים בסיפוק גירויים לפעוטות ובהוראה מכוונת מגיל צעיר מאוד.

הסבר לתפיסה הנזכרת לעיל אפשר למצוא בהקשרים השונים של הורות שהיו בברית המועצות. למשפחות יהודים שם הייתה נכונות להשקעה רבה בחינוך הילדים ובהשכלתם (יכניץ, 2010). שאיפתם של ההורים שהיגרו לישראל להעניק השכלה גבוהה לילדיהם נובעת גם מאופייה של הזהות היהודית בברית המועצות, שהתבססה בחלקה הגדול על השכלה אקדמית (Lerner, Rapoport, & Lomsky-Feder, 2007). הצטיינות בלימודים ורכישת השכלה גבוהה שימשו ליהודים שם אסטרטגיית ניעות חברתית וגאוגרפית כמו גם אמצעי להתגבר על האנטישמיות (Poskanzer, 1995; Rosenthal & Roer-Strier, 2001). כשיהודים אלה הגיעו לישראל, ההשכלה הגבוהה המשיכה להגדיר את זהותם וסייעה להם למצוא את מקומם במדרג של החברה הקולטת (Lerner et al., 2007).

נראה שההורים בני "דור וחצי", אשר התחנכו על פי הלך הרוח שחשוב להקנות השכלה לילדיהם, כדי שבעתיד יהפכו לבוגרים מצליחים, שמרו על התפיסות שהיו מקובלות בברית המועצות, ועל כן הם רואים בחוסר השקעה בילדים בתחומי הלימודים וההשכלה גורם משמעותי לסיכון.

שוני בהגדרות סיכון בין התרבויות

ההורים שהשתתפו במחקר ציינו שבתפיסות בנוגע לסיכון ילדים ניכר הפער בין ארץ המוצא והארץ הקולטת. הם התייחסו בעיקר לעונשים פיזיים לילדים והסבירו שבברית המועצות לא ראו בעונשים כאלה גורם מסכן, אלא אמצעי למניעת התנהגות לא נורמטיבית, אמצעי חינוכי. מחקרים שנבדקו בהם גישות חינוכיות של מהגרים מברית המועצות (דור ראשון) בישראל, אישרו את טענתם של טריאנדיס ועמיתים (Triandis,

(Kashima, Shimada, & Villareal, 1986), שלפיה מהגרים נוטים לשמר גישות חינוכיות מארץ מוצאם. נוסף על כך, ממחקריו של שור (Shor, 1999, 2000) עלה שגם לאחר ההגירה הורים אלו תופסים עונשים רגשיים, עונשים פיזיים מתונים, ביטול זכויות יתר והטלת הגבלות שונות כתגובות הוריות לגיטימיות להתנהגות לא נאותה מצד הילדים. נראה כי הפערים בתפיסות של דפוסי חינוך מקובלים ולא מקובלים וביחס אליהם נשמרו גם בקרב ההורים בני "דור וחצי" להגירה. לפי דבריהם של חלק ממשתתפי המחקר, הפערים האלה עלולים לעורר פחדים בקרב הורים מהגרים ולהתבטא באי-רצון שלהם לפנות לעזרה מקצועית בעת הצורך.

תפיסות הוריות בנוגע לסיכון שמקורן בשינוי תרבותי

לצד שימור של תפיסות מארץ המוצא, גילו משתתפי המחקר תפיסות הוריות המייחסות חשיבות להשתלבות בחברה הישראלית ולרכישת שפה ושינוי ביחס לתפקיד החינוכי של הסבים. הנושאים הללו עלו בעיקר בהקשר של תיאור סיכון חברתי של ילדים.

חשיבותן של ההשתלבות בחברה הישראלית ורכישת שפה

מהמחקר הנוכחי עולה כי ההורים בני "דור וחצי" מייחסים חשיבות רבה לסיוע לילדיהם להשתלב בחברה הישראלית, לצד השימור של תרבות המוצא. בספרות על ההגירה מתייחסים לנטייה זו אצל צעירים שהתחנכו במוסדות לימוד בארץ הקולטת (Gold, 2001). ממצאי המחקר הנוכחי הראו כי אחד מהשינויים הבולטים שחלו בקרב בני "דור וחצי" הוא התנגדותם להתבדלות מהחברה הישראלית, וזאת בניגוד לנטיית ההסתגרות וההתבדלות שנמצאו אצל הוריהם, ולדעת כמה חוקרים, אפינו את הדור הראשון להגירה ויצרו גטו תרבותי (בוסטין, 2004). לתפיסתם של בני "דור וחצי", דווקא התבדלות זו עלולה לגרום למצבי סיכון של ילדיהם, אשר נולדו במדינה הקולטת, ולפיכך אינם מהגרים במדינתם כפי שהיו המשתתפים בילדותם. יתרה מזו, ההורים שהשתתפו במחקר מייחסים חשיבות רבה לחשיפת הילד לתרבות שהוא גל בה, כמו גם ללימוד השפה המקומית ולהתרועעות עם קבוצת השווים במסגרות חינוכיות. לדעתם, ככל שתגדל חשיפתו של הילד לתרבות שהוא גדל בה, יגדלו סיכוייו להצליח בעתיד בחייו הבוגרים. העניין מתבטא גם ברכישת שפה. מחד גיסא, לשפה הרוסית יש מקום מרכזי ברפרטואר הלשוני של המהגרים, שכן היא שפת הדיבור בבית ושפת התרבות של הדור הצעיר ומאפשרת תקשורת רב-דורית החשובה לבני "דור וחצי", הקשורים להוריהם ולסבים שלהם (ליסצה, 2005). מאידך גיסא, ממצאי המחקר הנוכחי עלה כי משתתפי המחקר חושבים שרכישת השפה של התרבות הקולטת היא גורם עיקרי להשתלבות בחברה. ואכן חלק ממשתתפי המחקר מעודדים את ילדיהם לשלוט בשתי השפות.

שינוי ביחס לתפקיד החינוכי של הסבים

ממצא מעניין נוסף שעלה מדברי ההורים במחקר הנוכחי בנוגע לשינוי, מתייחס למי שאחראי לחינוך הילד בשנות חייו הראשונות. בברית המועצות, על פי רוב היה

לסבים תפקיד משמעותי ופעיל בתמיכה בילדיהם ובטיפול בנכדים. תנאי החיים יצרו תלות בסבים, מכיוון שהם כבר רכשו מעמד מקצועי וכלכלי. כמו כן, הסבתות יצאו לגמלאות בגיל 55 והתפנו לטיפול בנכדים בזמן שהוריהם עבדו או למדו (מירסקי, 1998; קוסנר, 2009; Lowenstein, 2002). גם בישראל משפחות שהיגרו מברית המועצות גרות לעיתים במגורים רב-דוריים: הורים, ילדיהם וילדי ילדיהם נשארים בקשר קרוב מאוד לאורך השנים. (Mirsky & Prawer, 2003). כמו כן, חלק מהסבים והסבתות התרגלו לטפל בנכדיהם וליטול חלק פעיל ומרכזי בגידולם, כפי שהיה נהוג בארץ המוצא. אך המשתתפים במחקר הנוכחי, בעיקר האבות שביניהם, הביעו הסתייגות מהנהוג הזה ואף אמרו שהוא מסוכן לילדים, משום שלדעתם חינוך שנמצא באופן בלעדי באחריותם של הסבים והסבתות עלול להעמיד את הילד במצבי סיכון, כי ימנע מהילדים להשתלב בחברה שהם גדלים בה ויפגע ביכולותיהם לרכוש את השפה העברית. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצא ממחקר של שריד ושרגא (Sarid & Shraga, 2009), שאימהות מהגרות מברית המועצות השייכות ל"דור וחצי" להגירה נוטות להסתמך פחות על עצות וניסיון של האימהות והסבתות שלהם בעניין טיפול בתינוקות מאשר אימהות ילידות הארץ. ייתכן שאימהות מהגרות מחשיבות את הניסיון של אימותיהן כרלוונטי פחות למציאות הישראלית, שבה הן מגדלות את ילדיהן.

הבדלים בין תפיסות האימהות ובין תפיסות האבות

מניתוח הראיונות עם אימהות ואבות ניכרה הסכמה ביניהם בנוגע לגורמים עיקריים לסיכון. לדוגמה הן האבות והן האימהות הסכימו לנושאים האלה: האחריות למצבי סיכון מוטלת בעיקר על ההורים עצמם, ההתמכרות של הורים לאלכוהול ולסמים יוצרת מצבי סיכון אצל ילדים, ואי-השקעה בחינוך והשכלה יכולה לגרום לסיכון. עם זאת, נמצאו גם הבדלים בין האימהות והאבות שהשתתפו במחקר ביחס להקשרים שונים בחייו של הילד שגורמים למצבי סיכון. כך למשל, האימהות שהשתתפו במחקר ייחסו מצבי סיכון לסביבתו הקרובה של הילד, המיקרוסיסטם, לפי התאוריה של ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 2005), יותר מאשר האבות. רמת המיקרוסיסטם מתייחסת לאינטראקציה המורכבת של הפרט המתפתח עם סביבתו המיידית, הכוללת את המרחב הפיזי של הילד, ולדעתן של האימהות שהשתתפו במחקר, ילדים הנמצאים בסיכון ייחשפו בדרך כלל לסיכון ויחוו אותו בסביבה הקרובה ביותר – בביתם, כשהם באחריותם של הוריהם. האימהות התייחסו בעיקר לסיכון הפיזי, ולדבריהן כמעט כל נזק פיזי שהילד נחשף אליו (למשל נפילה ממקום גבוה, כוויות ממים חמים, חנק), הוא תוצאה ישירה של היעדר השגחה מספקת מצד ההורים.

הממצאים הנזכרים לעיל דומים לאלו שעלו ממחקר שהתמקד בתפיסות סיכון אצל אימהות יוצאות אתיופיה (גטניו-קאלוש, 2015). על פי האימהות האלה, סיכון לילדים צעירים נגרם ברובו בסביבה הפיזית המיידית של הילד, כאשר בביתו אין מרחב בטיחותי דיו או כאשר ההורה אינו עושה את המיטב למניעת סיכון.

מיקוד דומה נמצא גם במחקר שעסק בתפיסות סיכון של אימהות בחברה החרדית. שם נמצא כי אחד הסיכונים השכיחים ביותר הוא סיכון פיזי בסביבת הבית, כאשר הילדים הקטנים נמצאים בהשגחה של האחים הגדולים מהם. נוסף על כך, להורים בחברה החרדית – שאינם יכולים להיות צמודים לכל אחד מהילדים במשפחה ברוכת ילדים – יש תפקיד חשוב בארגון הסביבה ובהנחלת כללי הבטיחות לילדיהם, כדי לאפשר להם סביבה פיזית בטוחה (קסינג, 2015). האימהות במחקר הנוכחי לא דיווחו על השארת ילדיהם בחסות האחים, אלא ציינו שאחים הגדולים מהתינוק יכולים להיות גורם מסכן, עקב משחק שאינו מותאם לתינוק או בגלל הפגנת התנהגות אלימה או קנאה.

האבות שהשתתפו במחקר זה התייחסו לגורמי סיכון מנקודת מבט רחבה יותר מזו של האימהות, והיא כללה את רמות המזוסיסטם והאקסוסיסטם בסביבה שמחוץ לביתו של הילד, לדוגמה השכונה שהוא גדל בה, קבוצת השווים שהוא נמצא בחברתה, דמויות הסמכות, כגון מטפלות וגננות, הנמצאות באינטראקציה עימו, וכן מצב סוציו-אקונומי נמוך. האבות שהשתתפו במחקר התייחסו גם לסביבת המקור – הקשר תרבותי הכולל את המסורות, העמדות ועולם הערכים המאפיינים את המסגרת החברתית והתרבותית שהילד גדל בה. לדעתם של האבות, סיכון חברתי עלול להיווצר כאשר הילד לא נחשף מספיק לחברה, כמו במצב של הורים המעדיפים לחנך את ילדיהם בשנים הראשונות בביתם, ובכך מעמידים אותם במצב העלול לסכנם, או כשילדים חשופים לסביבה עבריינית ומסכנת.

התייחסות דומה של אבות לרמות האקסוסיסטם והמקרוסיסטם, השונה מהתייחסותן של האימהות, נמצאה גם אצל אבות בדוים מהכפרים הלא מוכרים שנשאלו על גורמי סיכון (מרעי-סרואן, 2015). במחקר הנ"ל האבות ציינו כי גורמי הסיכון לילדים הם: הדרה, אי-שוויון, הריסת בתים והזנחה מוסדית של הרשויות. גם אבות חרדים התייחסו לגורמי אקסוסיסטם ומקרוסיסטם כגורמי סיכון יותר מאשר אימהות. בעיני האבות החרדים, גורמי הסיכון נמצאים מחוץ לבית, בעיקר ברחוב. זהו מקום שלהורים אין שליטה עליו, ומסתובבים בו גורמים שיכולים להזיק לילד ולהשפיע עליו לרעה. לעומת זאת, הבית נתפס בעיני האבות החרדים כמקום שיש בו הגנה ושמירה (גמרא, 2016).

זאת ועוד, במחקרם של רואר-סטריאר וסטריאר (2006) נמצא כי אבות מהדור הראשון של יוצאי ברית המועצות ציינו שהתפקיד העיקרי של האב הוא להיות "שר החוץ" של הבית, המפרנס ומתווה הדרך. ייתכן שבדומה לקבוצות האחרות של אבות שתוארו לעיל, גם בקרב אבות מ"דור וחצי" נשמרה תפיסה זו, המכוונת את האבות לראות מצבי סיכון מנקודת מבט של מקרוסיסטם.

לסיכום

ממצאי מחקרנו מוסיפים לידע התאורטי הקיים בתחומים הגירה, חברות וסיכון במעבר בין-תרבותי, ותורמים לחיזוקה של הגישה הדוגלת בהרחבת התאוריה האקולוגית לגישה מותאמת הקשר, שלוקחת בחשבון מורכבות, היברידיות

ויחסי כוח. הדיון שלעיל הדגים את המורכבות ואת ההיברידיות בתפיסותיהם של ההורים. העובדה שקבוצת המהגרים מברית המועצות מתאפיינת בהיותה גדולה, ובכך שקהילתה חזקה ושומרת מנהגים תרבותיים ואף ייצוג פוליטי – יכולה להסביר את כוחות השימור התרבותי. עם זאת, חלק מהמהגרים עדיין מרגישים את היחס השיפוטי של החברה כלפי מי שתפיסותיהם, דרכיהם לחינוך הילדים והגדרותיהם לסיכון שונות מאלו הנהוגות בארץ. הדבר גורם לתסכול ומונע מהם לפנות לעזרה מקצועית בעת הצורך.

המחקר מבליט את החשיבות שמייחסים הורים מהגרים בני "דור וחצי" מברית המועצות החיים בישראל לתפקיד ההורי ולאחריות ההורית ביצירת מצבי סיכון של ילדים ובמניעתם. לפי תפיסתם של משתתפי המחקר, המיקום המרכזי של סיכון נמצא בבית, בסביבה המשפחתית, הקרובה לילד, לכן ההורים הם הדמויות המרכזיות ומושא לעבודה טיפולית בעניין מניעת סיכון ותכנון של ההתערבויות המתאימות. הימצאות הסיכון בתוך הבית מעורר צורך להתייחסות מיוחדת, בעקבות מחקרן של חבורוסטיאנובה ואליאס (Khorostianova & Elias, 2015). לטענת חוקרות אלו, הבית חשוב מאוד עבור המהגרים מברית המועצות, שכן הוא המקום היחיד שבו הם בעלי שליטה וחשים חופשיים לשמור על תרבותם. לפיכך, אף שההורים המליצו להתערב במצבי סיכון בבית, קיימת התנגדות לחדירה אליו. מצב זה מצריך חשיבה מיוחדת ובניית מערך מודע הקשר למניעת סיכון בבית אשר יותאם לקבוצה זו ובשיתוף עימה. עקב ממצאי המחקר, ייתכן שרצוי לשתף גם את התקשורת הרוסית (המתוארת במאמר של חבורוסטיאנובה ואליאס כמקור לתדמית שלילית של העובדים הסוציאליים), בנושא סיכון ומניעתו. המחקר מחדש בכך שהוא משמיע את קולותיהם של ההורים בני "דור וחצי" ומתעד את השקפותיהם ביחס לסיכון של ילדים.

ממצאי המחקר הנוכחי מדגישים עד כמה חשוב להבין את ההקשר בהגדרות סיכון של ילדים ואת ה"היגיון ההקשרי" שמשפיע על תפיסות ההורים. כמו כן, מחקר זה מצביע גם על חשיבות הענקת במה לקולם של האבות, שעדיין אינו מיוצג דיו בשיח של העבודה הסוציאלית. נוסף על כך, הוא מחזק את חשיבות הנגשת הקולות ההוריים לגופים הממסדיים האמונים על קביעת ההגדרות לסיכון, אשר בשל חוסר מודעותם להקשר התרבותי, מבקרים לעיתים את ההורים (כהן, 2009).

אתגרי המחקר ומגבלותיו

למחקר הנוכחי היו כמה מגבלות. ראשית, השאיפה למספר דומה של משתתפים בקרב האבות והאימהות נתקלה בקשיי נגישות לשיתוף פעולה מצידם של האבות, ולכן מספרן של האימהות שהשתתפו במחקר היה גדול מזה של האבות. יתרה מזו, במחקר השתתפו רק אבות שהביעו את הסכמתם. ייתכן שהסירוב של חלק מהאבות להשתתף נבע מכך שנושא הסיכון נראה להם מפחיד ומרתיע או עורר בהם עניין מועט או שהם אינם רגילים לכך שמבקשים את דעתם, ולכן ייחסו חשיבות פחותה לדעותיהם שלהם. כמו כן, חלק מהאימהות והאבות שהשתתפו במחקר היו בני זוג, ואף שהם רואינינו בנפרד, ייתכן שהייתה לדבר השפעה על תפיסותיהם.

נוסף על כך, המרואיינים היו שונים זה מזה בוותק שלהם בארץ, בגיל ההגירה ובמקומות שמהם היגרו. ייתכן שמרואיינים שהיגרו בגיל מבוגר יותר רגישים יותר להבדלים בין-תרבותיים, ותפיסותיהם מושפעות יותר מתהליך השימור. לכן במחקרים הבאים כדאי להתייחס לשונות בקרב ההורים המהגרים עצמם.

במחקר הנוכחי לא נכללו תפיסותיהם של ילדים ואנשי מקצוע. לפיכך במחקר עתידי חשוב לכלול תפיסות של הגדרות סיכון בעיני ילדים ובעיני אנשי מקצוע העובדים עם אוכלוסיית ההורים, לצורך השוואתן לתפיסות של ההורים, ולאחר מכן לעמוד על הפערים הקיימים בין התפיסות הללו.

כמו כל מחקר איכותני, גם המחקר הנוכחי אינו מתיימר להכללה סטטיסטית, אלא להכרת הייחודיות של המקרה המוצג (Stake, 1995). היות שאין מדובר במחקר כמותי, לא נעשתה דגימה אקראית, ומספר משתתפי המחקר קטן מלייצג את כל הקהילה של "דור וחצי" לעלייה מברית המועצות. עם זאת, מחקר איכותני מאפשר הכללה תאורטית, שהקורא יכול להשליך ממנה על אוכלוסיות אחרות. הכללה כזו היא למשל חשיבות הבנת ההקשר של הגדרות סיכון בקרב הורים המשתייכים לקבוצות אוכלוסייה שונות (שקדי, 2003).

השלכות לפרקטיקה

אף על פי שהאימהות והאבות משתתפי המחקר שייכים ל"דור וחצי" ועברו תברות במוסדות החינוך בישראל, חלק מהם עדיין מרגישים שמתייחסים אליהם ואל שיטות החינוך וגידול הילדים שלהם בביקורת רבה וחושבים שהם "מוזרים" ואף "מסכנים", משום שהם מחזיקים בדעות שונות מרוב האוכלוסייה וממה שמקובל בישראל. נושא הענישה הפיזית (ענישה "מתונה") הוא עדיין נושא שנוי במחלוקת שאינו מדובר, והוא מעורר חרדה גדולה מפני הוצאת ילדים מהבית והתייחסות לא מידתית להורים. מוסדות החינוך בישראל נתפסים גם הם לעיתים כמסכנים, זאת כאשר הם אינם מצליחים לחנך לכבוד ולמשמעת. לפיכך ראשית, על אנשי המקצוע לקדם שיח פתוח על סיכון עם מקבלי השירות, שיח שיתבסס על תפיסותיהם הייחודיות של ההורים, ובהמשך ישיר לכך – לפתח תוכניות התערבות וטיפול המתאימות להם. נוסף על כך, יש לחזק בקרב אנשי המקצוע את ההבנה לבחירתם של ההורים בזהות מורכבת ואת ההכרה כי כל אחד מההורים מאמץ לעצמו תמהיל שונה של שינוי ושימור ביחס לתפיסות סיכון. הבנה זו מסמלת גם יציאה מהתייחסות לתרבויות כבינריות ולא משתנות ומתפיסה פשטנית של ראיית הבדלים תרבותיים בין תרבות מקור לתרבות קולטת כגורמי סיכון. ממצאי המחקר מעידים על הפרשנויות השונות שנותנים הורים שונים לסיכון. עבור חלקם למשל, מה שנתפס בארץ המוצא כגורם מוגנות (למשל טיפול של סבתא) ממשך להיות ככה גם בארץ, עבור הורים אחרים – זה יכול להתפרש כמקור סיכון להשתלבות החברתית של ילדים בארץ הקולטת.

המלצות המחקר הן: (א) לעודד את אנשי המקצוע העובדים עם הורים וילדים לגלות פתיחות, סובלנות ונכונות להכרת תרבותם המורכבת וההיברידית של הורי

הילדים בני "דור וחצי" ולהשפעותיה על ילדיהם; (ב) לשלב בתוכניות ההכשרה וההדרכה לעובדים סוציאליים הכשרה לשיח מודע הקשר בתחום של ילדים בסיכון, הלוקח בחשבון את ההבדלים בתפיסותיהם של הורים מקבוצות אוכלוסייה שונות ואת הרתיעה של העולים מהתערבות במישור הביתי.

מקורות

- אדלשטיין, א' ובר-המבורגר, ר' (2003). **דפוסי שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה בישראל**. ירושלים: הרשות למלחמה בסמים.
- אדלשטיין, א' ובר-המבורגר, ר' (2007). **שימוש בחומרים פסיכו אקטיביים ועבריינות נלוות בקרב בני נוער יוצאי חבר העמים**. ירושלים: הרשות למלחמה בסמים.
- בוסטין, ע' (2004). **לנצל את ההזדמנות: מערכת הרווחה וקליטת עליה**. ירושלים: משרד העבודה והרווחה.
- בנבנישתי, ר' ושמיד, ה' (2010). **סקר עמדות הציבור כלפי פגיעה בילדים והדיווח לרשויות**. ירושלים: מכון חרוב. זמין באתר <http://www.haruv.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/articlesemail.pdf>
- בר-המבורגר, ר' (2000). **השימוש בסמים אצל עולים חדשים במדינת ישראל**. ירושלים: הרשות למלחמה בסמים.
- גולדשטיין, ש' וליאור, ר' (2009). **היבטים בין תרבותיים והשפעתם על אנשי מקצוע בהקשר של איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה וחובת הדיווח. משפחה במשפט, ג-ד, 243–277**.
- גטניו-קאלוש, מ' (2015). **ילדות באתיופיה, אימהות בישראל – סוציאליזציה, זהות, התקשרות, ותפיסות סיכון בראיה בין-תרבותית: הקהילה האתיופית**. עבודת דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- גמרא, נ' (2016). **תפיסות אודות סיכון בילדים בקרב אבות בחברה החרדית**. עבודת מוסמך. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- יכניץ, ל' (2010). **נוער יוצא חבר העמים בישראל- סיכון והסתגלות. הד האולפן החדש, 97, 64–70**.
- יכניץ, ל' (2014). **ילד הוא לא עשב: חווית ההורות של הורים עולים מחבר העמים במעבר בין-תרבותי. חברה ורווחה, לד(4), 577–608**.
- יכניץ, ל' (2015). **עבודה קבוצתית עם הורים יוצאי חבר העמים: מניעה של התנהגויות סיכון בקרב מתבגרים בני דור שני לעלייה. בתוך ע' גרופר וש' רומי (עורכים), ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל, כרך ב: קולם של בני הנוער וסוגיות מעולמם של עובדים בשדה החינוכי-טיפולי (עמ' 145–162)**. תל אביב: מכון מופ"ת.
- כהן, ר' (2009). **העצמת הורים – דרך המלך למניעת סיכון לילדים ובני נוער. עט השדה, 2, 13–20**.
- לב ארי, ל' (2010). **דור שני ו"דור וחצי" של ישראלים בצפון אמריקה – זהות והזדהות**. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיוזוק החינוכיות היהודית (פרסום מס' 20).
- ליסצה, ס' (2005). **עולים מחבר-העמים בישראל – השתזרות של תפוצה חוצה לאומים**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת תל-אביב.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2012). **תקציר סטטיסטי של ישראל 2010**. זמין באתר <http://www1.cbs.gov.il/reader>
- לשם, א' (1992). **שיקולים ומגבלות בבחינת השפעת העלייה מבריה"מ על ביקוש לעובדים סוציאליים במערכת שירותי הרווחה. ביטחון סוציאלי, 38, 74–98**.

- מירסקי, י' (1998). היבטים פסיכולוגיים בעליה ובקליטה של עולי ברית המועצות. בתוך מ' סירקין וא' לשם (עורכים), **דיוקנה של עלייה** (עמ' 335–355). ירושלים: מאגנס.
- מרעי סרואן, א' (2012). **התקשרות וסיכון בקרב תינוקות בדואים בכפרים הלא מוכרים בנגב**. הצעת מחקר לעבודת דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- מרעי סרואן, א' (2015). **התקשרות וסיכון מפרספקטיבה מודעת הקשר: משפחות בדואיות בכפרים הלא מוכרים בנגב**. עבודת דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- סלונים-נבו, ר' וישראלוביץ, ר' (2004). שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער עבריינים: השוואה בין עולים לילידי הארץ. **חברה ורווחה**, 24(3), 263–286.
- צבר בן יהושע, נ' (2001). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי**. לוד: דביר.
- קוסנר, א' (2009). **סבות במעבר בין-תרבותי**. עבודת דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- קיסניג, ר' (2015). **תפיסות אודות סיכון בילדים אצל אימהות בחברה החרדית**. עבודת מוסמך. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- רהב, ג', חסין, ד' ופייקין, א' (2000). דפוסי שתייה בקרב עולים חדשים מברה"מ לשעבר וישראלים ותיקים. **אלכוהול בישראל**, א(1), 30–41.
- רואר-סטריאר, ד' (2007). הפחתת הסיכון לילדים בהקשרים תרבותיים משתנים: המלצות להתערבות והכשרה. המעשה בהנחיית הורים. **משפחה ודעת**, ג, 15–31.
- רואר-סטריאר, ד' (2016). הכשרה אקדמית לעבודה סוציאלית מותאמת הקשר עם משפחות: תובנות ואתגרים. **חברה ורווחה**, לו, 439–462.
- רואר-סטריאר, ד' וסטריאר, ר' (2006). אבות מהגרים בישראל: מתיאוריית הגרעין לתיאוריית האבהות המכוונת. **חברה ורווחה**, כו(4), 405–431.
- רואר-סטריאר, ד' ורוזנטל, מ' (2001). מעבר בין תרבותי והשפעותיו על הורות וחיברות ילדים. בתוך מ' ליסק וא' לשם (עורכים), **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר** (עמ' 149–174). תל אביב: קו אדום.
- רמניק, ל' (2012). דור 1.5 של עולי חבר העמים בישראל – בין אינטגרציה לשימור חברתי ותרבותי. בתוך ס' לסיציה וי' בוקק-כהן (עורכים), **משורשי עבר לניצני המחר. התערותם של עולי חבר העמים בישראל בשנות האלפיים** (עמ' 199–217). אריאל: המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון.
- שור, ר' (2003). חשיבותם של גורמים תרבותיים בהערכת מצבי סיכון של ילדים בקרב משפחות מברית המועצות לשעבר. בתוך א' לשם וד' רואר-סטריאר (עורכים), **שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש** (עמ' 183–193). ירושלים: מאגנס.
- שמיד, ה' (2006). **דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון**. הוגש לראש ממשלת ישראל ולשר הרווחה. ירושלים.
- שמר, א' (2009). מריבוי תרבויות לרב-תרבותיות: אתגרים מקצועיים בעבודה רגישת תרבות עם ילדים והוריהם. **עט השדה**, 3, 4–11.
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום**. תל אביב: רמות.
- שקדי, א' (2011). **המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני – הלכה למעשה**. תל אביב: רמות.
- Al-Krenawi, A. (2005). Socio-political aspects of mental health practice with Arabs in the Israeli context. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 42(2), 126–137.
- Baum, N. (2007). Social work practice in conflict-ridden areas: Cultural sensitivity is not enough. *British Journal of Social Work*, 37(5), 873–891.

- Bornstein, M. H. (2013). Psychological acculturation: Perspectives, principles, processes, and prospects. In S. J. Gold & S. J. Nawyn (Eds), *The Routledge international handbook of migration studies* (pp. 38–51). New York: Routledge.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (2005). The bioecological theory of human development. In U. Bronfenbrenner (Ed.), *Making human beings human: Bioecological perspective on human development* (pp. 3–15). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cormier, S., Nurius, P. S., & Osborn, C. J. (2013). *Interviewing and change strategies for helpers* (7th ed.). New York: Brooks/Cole.
- Dedoose. (2011). *Qualitative and mixed methods research*. Available at <https://www.dedoose.com/>
- Denzin, N., & Lincoln, Y. (Eds.) (2000). *Handbook of qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Epstein A., & Kheimets N. (2000). Immigrant intelligentsia and its second generation: Cultural segregation as a road to social integration. *Journal of International Migration and Integration*, 1(4), 461–476. DOI: 10.1007/s12134-000-1025-1
- Gold, S. (2001). Gender, class and network: Social structure and immigration patterns among transnational Israelis. *Global Network*, 1(1), 57–78. DOI: 10.1111/1471-0374.00005
- Greenfield, P. (1994). Independence and interdependence as developmental scripts: Implication for theory, research and practice. In P. Greenfield & R. Cocking (Eds.), *Cross-cultural roots of minority child development* (pp. 9–19). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Honig, A. S. (1989). Cross-cultural aspects of parenting normal and at-risk children. *Early Child Development and Care*, 50(1), 1–8. DOI: 10.1080/030044389050010
- Ispa, J. M. (1995). Ideas about infant and toddler care among Russian child care teachers, mothers and university students. *Early Childhood Research Quarterly*, 10(3), 359–379. DOI: 10.1016/0885-2006(95)90012-8
- Ispa, J. M. (2002). Russian child care goals and values: From perestroika to 2001. *Early Childhood Research Quarterly*, 17(3), 393–414. DOI: 10.1016/S0885-2006(02)00171-0
- Khvorostianov, N., & Elias, N. (2015). “Leave us alone!”: Representation of social work in the Russian immigrant media in Israel. *International Social Work*, 60(2), 409–422. DOI: 10.1177/0020872815574131
- Kolhatkar, G., & Berkowitz, C. (2014). Cultural considerations and child maltreatment. *Pediatric Clinics of North America*, 61(5), 1007–1022. DOI: 10.1016/j.pcl.2014.06.005

- Korbin, J. E., & Spilsbury, J. (1999). Cultural competence and child neglect. In H. Dubowitz (Ed.), *Neglected children: Research, practice and policy* (pp. 69–88). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Krumer-Nevo, M. (2005). Listening to “life knowledge”: A new research direction in poverty studies. *International Journal of Social Welfare*, 14(2), 99–106. DOI: 10.1111/j.1369-6866.2005.00346
- Lerner, J., Rapoport, T., & Lomsky-Feder, E. (2007). The ethnic script in action: The regrouping of Russian Jewish immigrants in Israel. *Ethos*, 35, 168–195. DOI: 10.1525/eth.2007.35.2.168
- LeVine, R. A. (1988). *Parental behavior in diverse societies: New directions in child development*. San Francisco: Jossey Bass.
- Lomsky-Feder, E., & Rapoport, T. (2001). Homecoming, immigration and the national ethos: Russian-Jewish home comes reading Zionism. *Anthropological Quarterly*, 74(1), 1–14. DOI: 10.1353/anq.2001.0007
- Lowenstein, A. (2002). Solidarity and conflicts in co-residence of three-generation immigrant families from the Soviet Union. *Journal of Aging Studies*, 16(3), 221–241. DOI: 10.1016/S0890-4065(02)00047-6
- Mirsky, J., & Prawer, L. (2003). Immigrating as an adolescent. In T. Horowitz (Ed.), *Children of Perestroika in Israel* (pp. 72–118). Lanham, New York and Oxford: University Press of America.
- Popovsky, M. A. (2010). Special issues in the care of Ultra-Orthodox Jewish psychiatric in-patients. *Transcultural Psychiatry*, 47(40), 647–72.
- Poskanzer, A. (1995). The matryoshka: The three-generation soviet family in Israel. *Contemporary Family Therapy*, 17(4), 413–427. DOI: 10.1007/BF02249354
- Remennick, L. (2003). The 1.5 generation of Russian Jewish immigrants in Israel: Between integration and socio-cultural retention. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 12(1), 39–66.
- Remennick, L. (2015). “We do not own our children”: Transformation of parental attitudes and practices in two generations of Russian Israelis. *Journal of International Migration and Integration*, 16(2), 335–376. DOI: 10.1007/s12134-014-0345-5
- Ritsner, M., Modai, I., & Ponizovsky, A. (2000). The stress-support patterns and psychological distress of immigrants. *Stress and Health*, 16(3), 139–147. DOI: 10.1002/(SICI)1099-1700(200004)16:3<139::AID-SMI840>3.0.CO;2-C
- Rosenthal, M. K., & Roer-Strier, D. (2001). Cultural differences in mother’s developmental goals and ethno-theories. *International Journal of Psychology*, 36(1), 20–31. DOI: 10.1080/00207590042000029.
- Sarid, O., & Shraga, Y. (2009). Perceptions and attitudes towards infant’s physical health and caring: Immigrants and native-born mothers. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 3(7), 1344–1349.
- Sarid, O., & Shraga, Y. (2013). Infant sleeping and feeding patterning: A cultural perspective on maternal practices. *Journal of Nursing Education and Practice*, 3(6), 118.

- Shor, R. (1999). Inappropriate child rearing practices as perceived by Jewish immigrant parents from the former Soviet Union. *Child Abuse and Neglect*, 23(5), 487-499. DOI: 10.1016/S0145-2134(99)00024-1
- Shor, R. (2000). Jewish immigrant parents from the former Soviet Union: A method for studying their views of how to respond to children's misbehavior. *Child Abuse and Neglect*, 24(3), 353-362. DOI: 10.1016/S0145-2134(99)00149-0
- Shor, R. (2007). Differentiating the culturally-based help-seeking patterns of immigrant parents from the former Soviet Union by comparison with parents in Russia. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77(2), 216-220. DOI: 10.1037/0002-9432.77.2.216
- Slonim-Nevo, V., Shraga, Y., & Mirsky, J. (1999). A culturally sensitive approach to therapy with immigrants' families: The case of Jewish emigrants from the former Soviet Union. *Family Process*, 38, 445-461.
- Stake, R. (1995). *The art of case study research*. London: Sage Publications.
- Triandis, H. C., Kashima, Y., Shimada, E., & Villareal, M. (1986). Acculturation indices as a means for confirming cultural differences. *International Journal of Psychology*, 21(1-4), 43-70. DOI: 10.1080/00207598608247575
- Ulitsa, N., Keller, H., & Otto, H. (2017). Training three-month-old babies for the future: Maternal beliefs and interactional practices in immigrants from FSU living in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology (JCCP)*, 48(2), 135-155.
- Weiss, S. (2012). Alcohol use and treatment among former Soviet Union immigrants in Israel: Review of publications July 2009-December 2011. *Journal of Addictive Diseases*, 31(4), 397-406.